

Sara-dagar II

Sara-dagar II

SARA LIDMAN-SÄLLSKAPETS MEDLEMSSKRIFT

Sara Lidman-sällskapet

Pg 47 62 02-7

www.saralidman.se

Omslagets teckning av Stina Wirsén/DN.

Sättning av Johan Hammarström.

Tryckning utförd av tryckning.nu | h:ström – Text & Kultur AB, Umeå, 2016.

Innehåll

Förord	7
--------	---

Sara i världen 2010

IMRI SANDSTRÖM <i>Jag och min mor</i>	13
– Ett samtal mellan Imri Sandström, Anita Sandström och texter av Sara Lidman	
MIKAEL NYBERG <i>Nyheter från världens utmarker</i>	19

Sara och moderskapet 2012

ANNELIE BRÄNSTRÖM ÖHMAN <i>Moderskap, föräldraskap, människoskap, barnskap och författarskap hos Sara Lidman</i>	25
KAJSA SUNDSTRÖM <i>Barnafödande i Sara Lidmans författarskap</i>	31
SARA LIDMAN <i>Brev från Sara i Kenya med råd om barnavård</i>	52

Sara och vänskapen 2013

GUNILLA CARLSTEDT & BIRGITTA LARSSON <i>Sara Rara och Berta Hierta</i>	
– om vänskapen mellan Sara Lidman och Berta Hansson	55

Sara och sam-vettet 2014

ANNELIE BRÄNSTRÖM ÖHMAN	
<i>Sam-vettet i Sara Lidmans tankevärld</i>	69

MONICA L EDMONDSON <i>ur 100 Migratory</i>	77
ERIK DANIELSSON OCH MARIE PERSSON <i>Motstånd, mod och naturens oköpeliga värden</i>	79
ÅKE LUNDGREN <i>Didriks vrede</i>	91

Sara på scen 2015

ELLENOR LINDGREN <i>Lifsens rot – från bok till scen</i>	99
STEPHEN GOLDIN <i>Balansen, en cirkelsång i rörelse om arbete och arbetslöshet</i>	103
ANNA AZCÁRATE <i>Om tillblivelsen av "Sara Sara Sara!": Abstraktion, integritet och magisk realism</i>	106
FRIDA SELANDER	108

Texter i urval från Sara-dagarna i Umeå:

Bildmuseet 27 mars 2010, tema: "Sara i världen".

Kafé Station 31 mars 2012, tema: "Sara och moderskapet".

Bildmuseet 23 mars 2013, tema: "Sara och vänskapen i världen".

Bio Abelli, Västerbottens Museum 29 mars 2014, tema: "Sara och sam-vettet".

Saga-teatern 28 mars 2015, tema: "Sara på scen".

Kära Sara-vänner!

Oktober 2015

Jag ser ut över Volgsjön vindstilla blank, himlen speglar sig i sjön och sjön i himlen – de har fått varandra! På besök hos mamma Lisbeth i Vilhelmina, en hemort jag lämnat för drygt fyrtio år sedan. Äntligen får jag skriva förordet till det andra numret av vår medlemsskrift Sara-dagar. Fem Sara-dagar har förflutit sedan den förra utgåvan. Vid läsningen av texterna från Sara-dagarna 2010 till och med 2015 förundras jag över hur Saras resa från byn ut i världen och hem igen avspeglar sig i dessa texter om barnafödande, moderskap, föräldraskap, vänskap, politik och teater. Hur Sara hela tiden bär med sig byn för sin inre syn och genast kan känna sig hemma i Sydafrika, Kenya och Vietnam ”såvitt man bor i en by måste man bry sej” (Tjärdalen 1953).

Sara-dagen 2010 har som tema *Sara i världen*. Konstnären Imri Sandström framför en performance om ett fiktivt möte mellan Sara i Johannesburg 1960 och Imris mamma Anita som just då 2010 är i Johannesburg och arbetar med AIDS och HIV. Journalisten Mikael Nyberg skriver om en dekonstruktion av språket och en världsbild ”idag när ord med klusterbomber till innanmäte faller ur munnarna på den rika världens tankeproducenter”.

Sara-dagen 2011 bestod av en orgelkonsert av Hilding Carlsson baserad på Jernbanesviten och framfördes i Backens kyrka, Umeå.

Sara och moderskapet, 2012. Författaren och litteraturvetaren An-

nelie Bränström Öhman gör en läsning om föräldraskap, människoskap, barnskap och författarskap i Saras text och lyfter fram modersporträttet av Anna Stava i Järnkronan: ”En djup vördnad, som sagt – som inte skyggar vare sig för lusten, kärleken eller den djupaste ordlösa sorgen. Där står modern, människan, författaren”. Förlossningsläkaren och kvinnoläkaren Kajsa Sundström gör en spännande närläsning om det vanskliga uppdraget att hjälpa barn till världen i Saras böcker och imponeras av hennes kunskap om komplicerade graviditeter och svåra förlossningar. Att Sara visste så mycket om födandets hemligheter och hennes filosofi att det är barnen som utser sina föräldrar. Ulla Danielsson, Saras systerdotter, läser upp ett brev från Sara i Kenya 1963 till bror och svägerska som väntar barn: hur Sara lärt av afrikanerna betydelsen av att hålla barnet nära intill sin kropp för att tillit och självständighet ska kunna utvecklas.

Sara och vänskapen i världen, 2013. Läkaren och författaren Gunilla Carlstedt och Birgitta Larsson, systerdotter till konstnären Berta Hansson berättar om den nära vänskapen mellan Berta och Sara. Det blev kärlek vid första ögonkastet när Sara såg Bertas tavla med hässjan: ”jag skulle vilja skriva om Västerbotten som den där människan målar”.

Sara och sam-vettet, 2014 om motstånd, solidaritet och Byn i Världen. Annelie Bränström Öhman utreder Saras särskilda begrepp ”sam-vettet”: ”som är något helt annat, närmast en vildsådd avlägsen kusin till samvetet. ’Sam-vettet’ ställer alltså människan i nära släktskap till granen, daggmasken, världsrymden och innesluter henne i det stora alltet”. Glaskonstnären Monica Edmonsons dikt om tjejen från Sápmi som står där i sina Prada-skor: Hur ska hon börja? Miljöpolitikern Erik Danielsson och miljöaktivisten Marie Persson avslöjar hur vi med språkets makt och överhetens eufori luras till att skänka bort vårt land och dess mineraltillgångar. Om makthavare som inte försvarar livets beroende av vatten och skog. Författaren Åke Lundgren hittar en artikel från 1913 införd i Norra Västerbotten av en arg

Jörnsbo undertecknad Didrik, som inte längre vill "sitta i en avkrok av jordklotet" utan vill ha bibana Jörn – Arvidsjaur.

Sara på scen, 2015, den åttonde Sara-dagen i ordningen och den andra med teater som tema. Sara hade en kärlek till teatern, en kärlek hon själv trodde obesvarad. Hennes texter tycks ständigt ge upphov till ny dramatik och har även inspirerat till en dans. Som inledning fick vi höra ett radioinslag av Kerstin Wixe från 1987 i programserien Sena Skrönor. Sara berättar om sin första stora teaterupplevelse på Dramaten, om en skådespelare hon kallar Aljosha med stark scenisk närvaro, han har ingen replik men tar andan ur publiken bara genom sitt sätt att gå över golvet. Sara säger: "hela salongen stod sittande i bänkarna". Texten finns inte med här, men inslaget går att lyssna på i Sveriges Radios arkiv.

Ellenor Lindgren, skådespelare och dramatiker avslöjar hur hon förvandlade Lifsens rot till teater. När Ellenor för några år sedan frågade mig om hon fick göra teater av Lifsens rot tvekade jag inte ett ögonblick, jag hörde direkt på tillropet tonen – här är en Rönnog! För det krävs kraft till och vrede men också en stor portion kärlek och ömhet för att göra henne rättvisa.

Stephen Goldin, med ett förflutet som koreograf och dansare, berättar hur han lyckades med konststycket att övertala Sara att skriva text till en dans, Dansteaterns föreställning "Balansen". Den handlar om utslagningen i arbetslivet, tyvärr lika aktuell idag som då.

Skådespelaren och regissören Anna Azcárate reflekterar kring arbetet med den poetiska teateruppsättningen "Sara Sara Sara!". Musikern och poeten Frida Selander samarbetade i uppsättningen och framförde två sångdikter inspirerade av Saras författarskap.

Jag har nyligen flyttat till Stockholm från Umeå för att komma nära vårt barnbarn. Därmed avgick jag som ordförande då sällskapets säte är Umeå, men jag kvarstår som styrelseledamot. Allt går så mycket

snabbare i storstan och distraktionerna är så många fler. Vilhelmina – stillheten och långsamheten. Varje människa synlig, igenkännbar på långt håll i rörelserna och sättet att gå. Mamma sitter vid köksfönstret och betraktar, hur hans gång blivit långsammare och har inte sett henne på länge. Jag ser flickan som tigger vid tunnelbaneuppgången, leendet och de varma ögonen. Såvitt man är uppvuxen i en by måste man bry sig. Saras ande lever, hennes röst behövs mer än någonsin.

Lev!

Ulla Danielsson

Sara Lidman-sällskapet

Sara i världen

2010

Jag och min mor

*Ett samtal mellan Imri Sandström, Anita
Sandström och texter av Sara Lidman*

NÄR DEN HÄR texten skrevs och framfördes första gången, på Sara Lidman-dagen 2010, bodde min mor i Johannesburg. På bilden här intill sitter vi och håller om varandra, vi ler in i kameran, omgivna av bilder av Sara Lidman.

Sara Lidman reste till Johannesburg 1960, under apartheideran. Hon arresterades i februari 1961 under *the immorality act* på grund av brott mot de, så kallade, raslagarna. En svart man hittades i hennes lägenhet en kväll. Man kunde anta att de hade haft, eller konspirerade att ha, sexuellt umgänge. Hon frikändes men deporterades. Boken *Jag och min son* – en roman om apartheid, legaliserad stöld och makt – kom ut under hösten samma år.

Sara Lidman och världen: jag ser jordklotet svävande och Lidman intill med sitt vita hår som en gloria över två visa ögon, som de ser ut på det där vykortet när hon bär ett svart kåpliknande ytterplagg och blickar snett uppåt. Jag sitter på tunnelbanan och skriver ett sms till mig själv. Jag skriver *Sara Lidman som ikon*. Tittar ner och texten lyder *Sara Lidman som glöm*. Försöker igen, skriver: *Jord. Ögon. Ikonen*. Texten lyder: *Jord. Ögon. Glömdo*.

Att det blir så beror på att min mobils ordförråd är skralt och profant och hellre stavar till glöm än ikon, vilket dock sätter ord på faran; ikoniseringens ramar – spärrar – fasthet. Bristen på rörelse. Benä-

genheten att i en glorifiering av det förflutna glömma det rörliga nuet – livet. Det som Lidman själv aldrig slutade jobba med.

I samband med åtalet i Johannesburg kan man i en intervju i Veckojournalen läsa: ”Där hemma – ni får inte göra någon martyr av mig! Det handlar inte om mig, det här. Det är helt andra saker som står på spel. Lova mig det, ni får inte göra någon hjältinna av mig.”

Förordet till andra utgåvan, den reviderade versionen av *Jag och min son*, inleds med orden: ”De muntliga berättarna återger sällan en historia i samma ordalag från gång till annan.”

Det som sägs uttalas och försvinner. Det upprepas men inte exakt, utan innefattar förskjutningar, förändringar. Den muntliga berättelsen är rörelse. Lidman skriver vidare: ”Jag och min son skrevs i tempot av ett vredesutbrott 1961.” Det skrivna slogs fast, blev bok, språkobjekt, fast form. Det talade ordet är obestämbart, där det skrivna definieras av att vara bestämbart.

I *Jag och min son*, Lidmans första bok skriven i jagform, är jaget överhängande. Bara att börja själva titeln med *Jag* är långt ifrån Västebottnisk kutym och läses: grav självcentrering – egoism hos huvudpersonen, i förlängningen Sverige, Europa, hela västvärlden.

Småaktig, räddhågsen och girig – att författaren känner och förstår sin huvudperson är klart, men älskar hon honom? Jag läser honom som *jag*, och jag förstår, glider in i och blir – hennes *Jag* är en man som är läsaren. Känslig och självupptagen. Jag vet att jag inte bör kasta den första stenen, men gör det och den träffar mig själv.

När denne man om sin son säger: ”Det ligger ett straff i att få en större gåva än man förtjänar», är det lätt att byta ut ordet gåva mot privilegium, plural. *Det ligger ett straff i att få större privilegier än man förtjänar*. Och som vi vet är privilegier inte gåvor, utan framsidor som lever på andras baksidor. Han är jag. Hans passiviserande självömkan läser jag som min.

Textens blick mörknar. Och raseriets eld.

Jag överväger då och nu. Ilskans förstenade lågor. Och vad är ett Johannesburg idag? När det på löpsedeln står *Sara Lidman skriver i DN idag om åtalet*, så representerar *idag* 19:e mars 1961. Idag var när den här texten framfördes första gången 27:e mars 2010. Idag är idag 2:a oktober 2015. Då är inte, men är nära förbundet med nu. Arkivets idag är nu begärligt men är inte som begäret, nu. Textens skrivna nu är ett annat än vårt. Och Jag och min son är inte jag och min mor – men vi har med varandra att göra. *Jag och min mor* talar med *Jag och min son*. Jag ringer min mor i Johannesburg:

(Telefonsignal)

”SAT Goodafternoon.”

”Hello, may I speak with Anita?”

”May I ask who’s calling?”

”It’s Imri, her daughter.”

”Ok, please hold.”

....

”Yes it’s Anita.”

”Hej mamma!”

”Hej Imri!”

”Du bor alltså i Johannesburg och arbetar med AIDS och hiv, vad för slags arbete utför du?”

”Jag är chef för en regional organisation, Southern African AIDS Trust, som stöder lokalsamhällen i olika länder i södra Afrika i deras arbete med hiv och aids. Det kan gälla till exempel prevention, hemsjukvård, rådgivning, stöd till barn, äldre och familjer som drabbats hårt.”

”Hur ser Johannesburg ut idag?”

”Johannesburg är en gigantisk stad, geografiskt utspridd med oerhört många olika ansikten, ofta inom synhåll från varandra. Trångbodda slummiga höghusmiljöer, lummiga välbeställda villaområden med murar, förtätade kåkstäder, nya moderna glänsande köpcentra, gamla slagghögar från gruvtiden. Johannesburg är fyllt av energi – som tar sitt uttryck i våld men också positivt inom till exempel konsten och musiken. Allmänna kommunikationer är dåligt underhållna minibussar. Tre saker är överskuggande här – trafiken, kriminaliteten och de enorma klass-skillnaderna! Sydafrika och särskilt Johannesburg är ett mycket våldsamt samhälle, speciellt mot kvinnor och barn.”

”Våldtäktsstatistiken har jag hört är världens högsta, är det så?”

”I en studie från 1999 hade en tredjedel av 4000 intervjuade kvinnor blivit våldtagna det senaste året. I BBC sa man då att Johannesburg utvecklats till ”våldtäkternas huvudstad”. I Sydafrika som helhet våldtas i genomsnitt 3 kvinnor per minut. Det sexuella våldet är skrämmande och det drabbar kvinnor och barn.”

”Vad kan göras för att förändra läget?”

”Det finns många saker man kan göra både övergripande och på mikro-nivå. Jag kan nämna några, (och nu pratar jag inte specifikt om hiv): Bättre planering för trafik, elförsörjning och gatuunderhåll. Utbildningssystemet är under all kritik, gymnasieresultaten har blivit sämre och sämre de senaste åren. Lärare är lågavlönade, därmed omotiverade

och har en hög frånvaro-frekvens. Också på grund av hiv och aids.”

”Hur kan man tala om de stora händelserna – sorgerna, alltså, hur kan man tala om aids-epidemin, och är det viktigt?”

”Man pratar alldeles för lite om hiv här! I Sydafrika som helhet uppskattar UNAIDS att 5,700,000 lever med hiv, bland vuxenbefolkningen är cirka 18% hiv-positiva idag, men det varierar mycket inom olika delar av landet. Tänk att staden Durban på Sydafrikas östkust med 3.4 miljoner invånare har fler hiv-positiva än hela Brasilien med 192 miljoner invånare. Jag hör mycket mer om hur man jobbar i Brasilien än i Durban! Så det är viktigt att vi pratar, och inte bara pratar om hiv som död. Nu kan man med bromsmediciner leva ett fullgott värdigt liv, om man får dem i tid. Det gäller att man pratar om det här för att minska stigma, för att minska diskrimineringen av folk med hiv. Och därför är det viktigt att man pratar om det på olika plattformar, i kyrkor, i skolor. Och att man tidigt i skolorna inte bara pratar om hiv, utan om sexualitet och sådant som kan vara svårt för människor att prata om.”

Mot slutet av vårt samtal ber jag min mor svara på en serie Lidman-ska citat:

Hur obevekligt skön, Afrikas måne, fuktig och mild, nyss uppstigen ur den nattsvarta oceanen, för att se på mänsklighetens glädje.

”Det kan jag nog hålla med om i många delar av Afrika – men här i Johannesburg känns det långt till den nattsvarta oceanen – och mänsklighetens glädje är ofta förmörkad av vardagens kamp och våldet omkring oss.”

Joburg efter tio på kvällen är en öde stad. Skum belysning. Svarta nattvakter sitter i portarna och bevakar de vitas lås mot svarta inbrottstjuvar.

”Det stämmer helt klart att Johannesburgs centrum, som Sara Lidman förmodligen talar om, är öde på kvällen. Men där bor inte längre de som har råd med nattvakter.”

Vi stjäl i tysthet – och talar högt om de bestulnas människovärde.

”Kanske stämmer det till en del, men människovärdet pratas det inte mycket om. En av de vanligaste orsakerna vi hör om till kravallerna nu är brister och dålig kvalitet inom kommunal service som till exempel sjukvård, utbildning och vägunderhåll. Men man pratar inte mycket om människovärdet.”

Jag och min son, liksom intervjun, följer frågan och svarets estetik. Apartheid, ordet kommer från afrikaans *avskildhet* – åtskillnad – svart och vitt.

Vi fortsätter tala och min mor påpekar att under de xenofobiska, främlingsfientliga, kravallerna 2008 kände hon sig aldrig hotad. Hatet och våldet riktades mot flyktingar och immigranter från grannländerna. Sara Lidmans ord om ekonomi gör sig påminda. *Jag och min son* är inte en avhandling om rasproblemet, som det kallades, men ett fradgande stycke av vår intrikata väv – vår värld – där barn används som tröst och som vapen, vänjs vid vapen och att inte bara agera i enlighet med, men förkroppsliga; en särskild nationell identitet, en hudfärg, en könstillhörighet, sitt specifika ekonomiska värde.

Jag och min son är inte Sara Lidmans bästa bok. Vi vill gärna tala om briljans, för det briljanta lyser. Det är evigt, oklanderligt, odödligt. Inte som, till exempel, människan. Men när det skrivna ordet närmar sig förgängligheten – talets dödliga, när texten måste skrivas om, och om, uppstår någonting annat. Ett flimmer. Det som skevar rör sig och är: Liv.

MIKAEL NYBERG

Nyheter från världens utmarker

JAG VÄXTE UPP med Sara. Min mor var en av hennes närmaste vänner.

Första minnet: Våren 1956. Jag är knappt tre år och pappa är hos mamma på BB. Jag ska få två syskon. Berta Hansson har lovat att ta hand om mig. Hon bor högst upp i ett hus i Gröndal. I lägenheten intill lever Sara.

Jag minns två saker från den dagen: marmorn i fönstersmygarna och några föremål hämtade från Afrika.

Tredje världen var tidigt närvarande hos Sara.

Jag tror att hon kände igen sin egen ände av världen i Sydafrika, Kenya och Vietnam.

Det förment provinsiella är ju det verkligt globala. Hon kom från ett överexploaterat, råvaruproducerande Norrland till motsvarigheterna i Syd.

Andra minnet är från ABF-huset i Stockholm någon gång vid mitten av 1960-talet. Det var ett av de första opinionsmötena mot USA:s krig i Vietnam.

Sara talade. Jag minns inte närmare vad hon sa, bara den förtätade vreden. Hon dekonstruerade ord för ord de föregivna skälen för kriget. Det var inget postmodernt språkspel. I fraserna från Vita huset gömde sig napalm och stålkulebomber.

Sara hade ett härbre intill vårt hus i Hammerdal. Vi levde med henne hela somrarna.

När jag blev lite äldre kunde hon ropa på mig och be mig läsa utkastet till någon artikel hon skrivit om Vietnam.

Kriget var alltid närvarande. En hel generation växte upp med det.

I motståndet mot USA:s krig kunde vi dekonstruera en världsbild. Inte bara USA-imperialismen utan också den svenska kapitalismen gick att begripa. Arbetarklassen blev med LKAB-strejken åter synlig för sig själv som klass.

Sara var med boken *Gruva* högst delaktig i detta medvetandegörande.

Befrielsekriget i Vietnam uppmuntrade folkliga rörelser runtom i världen, också i kapitalismens centrum. Ur detta kom nya sociala trygghetssystem, lättnader av fabriksförtrycket, minskade inkomstskillnader, förbättringar av kvinnornas ställning och mycket annat.

Vi hade stora förhoppningar om vad som sedan skulle följa.

Men det blev inte riktigt som vi tänkt oss.

Walter Rostow, en av strategerna bakom Kennedys och Lyndon Johnsons beslut att gå till krig i Vietnam, förklarade strax före sin död:

– Jag förtränger inte för ett ögonblick att vi tröttnade på kriget och drog hem våra trupper. Jag förnekar inte heller att Vietnam var ett uselt krig och att det var väldigt tufft för krigsveteranerna och deras familjer och mycket annat... Jag vill bara tillägga att jag anser att vi uppnådde de strategiska mål som Lyndon Johnson och hans kollegor ställde upp.

Alltså: Kommunismen hejdades innan den nådde Thailand, Indien och oljefälten vid Persiska viken. Det var värt 58.000 amerikanska soldaters liv. (Ett par miljoner dödade vietnameser, laotier och kambodjaner räknas inte i bokslutet.)

Jag tror att det finns ett mått av sanning i Rostows kalkyl. USA:s nederlag i kriget var en stor folklig seger, men fem år efter befrielsen av Saigon hade utvecklingen skiftat färg. Revolterna var utsläckta och klassväldet reorganiserat.

Jag tror inte att det var ofrånkomligt. Det hade inte behövt gå så, men det gick så.

Det nationella försvarskrigets frigörande, revolutionära kraft förtärdes i den helvetes eld USA:s statsledning lät löpa över byar, skogar och risfält. När stjärnbaneret rullats ihop och den sista helikoptern lämnat Saigon var den stora tillbakarullningen av de folkliga framstegen i världen redan igång. Det började i syd med kuppen i Chile och skuldutpressningen, slutade i norr med de nyliberala omställningarna.

Den rika världens borgerlighet segrar sig nu ner i ekonomisk depression, socialt sönderfall och ändlösa nya kolonialkrig. Sverige har övergett sin alliansfrihet, vi genomför krigsövningar med USA och Nato och vi deltar under amerikanskt befäl i ockupationen av Afghanistan.

Också före detta Vietnamaktivister kan idag som journalister, politiker eller chefer för någon organisation bejaka den här utvecklingen. Den världsbild de löste upp för 40 år sedan är de nu uttolkare av. Orden med klusterbomber till innanmäte faller idag ur deras munnar.

Det är inget konstigt. Tvärtom, så betar sig normalt den rika världens tankeproducenter.

Sara valde att förbli ett undantag.

Jag hälsade på henne här i Umeå ett år innan hon insjuknade och dog.

Hon hade inte riktigt tid med mig. Hon skulle hålla tal nästa dag och hon var noga med orden.

Hon höll sig till ett skrivet manus, men detta manus skulle ner till minsta stavelse bearbetas och omarbetas. Hon stod vid sin pulpet i lägenheten på Lars Färgares Gård och läste texten om och om igen.

Talet handlade om Irak.

Sista gången jag såg henne vägde hon 37 kilo och låg på ett sjukhem här i stan. Hon hade utsikt över en snövidd och en övergiven lada. Hon läste Le Monde, hon eftersökte nyheter från världens utmarker.

Sara och moderskapet
2012

*Moderskap, föräldraskap,
människoskap, barnskap och
författarskap hos Sara Lidman*

SANNERLIGEN ATT MARS är en ombytlig månad. Dagar i rad kan man få gå och vänta och längta efter ljuset, instängd i det Sara Lidman kallade ”urvädret” – ett väder som är ur tiden, ur sinnet, ur led med själva existensen –

”Det finns ett marsväder; när himlen är grågul som en starrhinna; det snöar finkornigt blint; det är inte särskilt kallt, men det ihållande urvädret har en instängande verkan. Försöker man tänka en sådan dag kan man känna sig dum. Och har man känt sig dum många dagar i rad, kan man bli elak.”

(Sara Lidman, *Vredens barn*, 1979, s. 95)

... s’att, när jag vaknade imorse kände jag mig lättad. För idag får vi känna oss både snälla och kloka, för nu skiner solen ”vitt som av 1000 ripor i en skrinnda” som Sara skriver i *Oskuldens minut* (1999).

Men nu till ämnet, för dagen. Några kanske ställde er lite undrande när ni fick höra talas om att vi valt ”Sara Lidman och moderskapet” som tema för årets upplaga av Sara Lidman-dagen.

Sara, som inte själv hade barn – är det verkligen ”moderskap” man

förknippar med hennes namn och hennes böcker?

Och säger man så – ja, då gör man det i glömska av att den som kliver ut på bron en tidig sommarmorgon i Sara Lidmans allra första roman *Tjärdalen* (1953) är en mor – Agda som står och sträcker på sig i bara linnet i solen...

Och sedan blir det många mödrar som följer efter.

Från genomgoda Anna-Stava till farliga Hagar och Linda Ståhl, den motvilliga konstnärsmamman på rymmen... eller Buller-Ada med basrösten i barnrikehuset och den fräkniga rödhåriga Ragna som är så "dräktig" och "härlig i sig själv" att allt – kärlek, modersmjölk, skratt, barn, bara verkar flöda fram ur henne – "Svällande kvällande svämmande skridande"

Ja, de är många och av alla sorter: Milda, fromma, vilda, rasande... några av dem ska vi möta idag, andra finns kvar att upptäcka i böckerna.

Nu finns det ju förstås en gammal och rätt så könsstereotyp schablon – om "barn och böcker", "books and babies", att romanerna och skrivandet av dem är att jämföra med havandeskap och födande av barn. Bäst att ta grepp om den på en gång och säga: det där tror jag inte ett dugg på! Hur mycket det än må vara sant, som Sara också ofta sa, att "det må kropp till" också för att skriva, så är författarskap och moderskap helt olika slags erfarenheter och sysslor. Krävande, mångbottnade, motsägelsefulla, smärtsamma och glädjerika – men inte samma sak.

En helt annan och väsentligt mer intressant sak är att Sara Lidman i sina berättelser däremot visar på är att det finns ett "moderskap" i allt slags "föräldraskap" och – egentligen, i allt slags vuxet och ansvarstagande "människoskap". Och med det kan man se att det är det där med "skapet" som är det viktiga. Att det inte finns vare sig ett "moderskap", "föräldraskap" eller "människoskap" som inte hela tiden måste "göras" och skapas på nytt. Alltså: det är inte – det görs; blir till, på nytt och igen.

Våra gäster idag kommer alla att ge olika bilder, infallsvinklar och perspektiv på hur detta moderskap-ande kan diskuteras och förstås

idag, ömsom med nära, ömsom med lite mer fristående förhållande till Sara Lidmans tankar och verk.

Och det ska omedelbart sägas: det här är verkligen en lika bred som originell fåra i Saras tankevärld. Moderskapet begränsas inte alls till det biologiska moderskapet och födandet – utan har mycket vidare räckvidd och syftning. Det är på en gång helt vardagsnära och i samtalskontakt med världen.

Det här är något som man tydligt kan se i de dagböcker Sara Lidman förde under de år i slutet av 70-talet när hon flyttade tillbaka till föräldrahemmet i Missenträsk – och började umgås på ett helt nytt och närmare sätt med kvinnorna i byn. Hon utnämner dem till ”världens mödrar” – på samma självklara vis som hon lokaliserar Missenträsk som Byn i Världen.

En lycklig kväll sent i mars 1980 skriver hon så här i dagboken:

”Igärkväll gick vi runt byn 7-8 runda tanter – och gymnastiken/dansen och Irenes hemliga danskunnighet – hennes uppfinningsrikedom och man tänker vad det finns, vad människor har av slumrande blommor och fint vilt
Svetten som kommer fram”

Det fanns en ömsint humor, men också en djup vördnad i Sara Lidmans förhållande till mödrarna – precis som till barnen. I sina böcker utvecklade hon till exempel en egen mytologi om barnens härkomst, i legenden om Vredens barn. I korthet går den ut på att de ofödda, ännu kroppslösa men alls icke själlösa, barnen bidar sin tid och väntar på sina rätta föräldrar uppe bland moln och i trädkroppar. Det är en plats både utom och inom livet; en plats bortom gott och ont (besläktat med ett annat lidmanskt urord – *sam-vettet* – det hemliga samförstånd, eller kanske kunde kalla det för en kunskaps-ekologi, som utom och bortom språkets och det mänskliga vetandets gränser innesluter allt

från daggmask, gran, människa, fågel, berg och himmel i sin gemenskap; sitt sam-vett).

Och, väl att märka: det är barnen som väljer och utser sina föräldrar – inte tvärtom. Till de olika ”skapen” som samverkar i Saras böcker skulle man alltså också kunna lägga till ”barnskapet”... om nåden att bli utvald som moder och fader av de ofödda.

Om det, bland mycket annat, ska vår första gäst, Kajsa Sundström, snart berätta mer. Och jag tror också hon kommer att prata något lite om en i stort okänd text som Sara skrev på engelska i början av 90-talet och där hon talar om den nödvändiga ”Mothernization” som måste följa med ”Modernization” – på svenska skulle det intressant nog samma ord – Sara lyfter fram ”Modern” i ”moderniseringen”... Det är en väldigt typisk lidmansk ordlek – med djupa existentiella bottenar.

Avslutningsvis, vill jag bara lyfta fram två av mina personliga favoriter bland Sara Lidmans modersporträtt. Tillsammans ger de en aning om spännvidden i bilden av modern, som i romanerna rör sig mellan liv och födande och den bottenlösa sorgen när barn dör.

Den första är en av de mest vilda, oberäkneliga, farliga och fantastiska mödrarna i romansviten *Jernbanan* – jag vågar lova att ingen som har läst de böckerna kan glömma henne. Nämligen, Hagar – tjänstekvinnan, hon som är ensamstående mor, ständig skvaller- och skandalomsusad, men ändå omgiven av en lika påtaglig och stark integritet som berusande kroppsdoft – ”en olickligt god täv”. Hagar är mörk i hår och ögon, med Warjmössa på huvudet – tillräckligt hemlig och farlig för att i byn helt enkelt gå under namnet ”främmenqueejna”. In i berättelsen kommer hon mitt i det dramatiska skeendet när Anna Stava, Didrik Mårtensson högt älskade maka, svävar mellan liv och död efter en svår förlossning – och inte förmår att amma det nyfödda barnet, Didriks efterlängtrade Storson Isak Mårten. Plötsligt står Hagar som en uppenbarelse, ja, en modergudinna på tröskeln – och Lidman skriver:

”...främmenqueejna stod där. Hon hade tagit av sig ytterplaggen utom vargmössan. Hon knäppte upp för barmen och en mjölkbåge sprutade genom luften. Hon tog barnet och sa till luften:

– Giv mig en klut för det andra! Jag svämmar.”

Den andra kan kanske sägas representera den andra ytterligheten bland Sara Lidmans modersporträtt, nämligen det av Anna-Stava, den fromma, milda, trofasta – hon som rör sig så lätt och försiktigt över jorden att hon knappt nuddar marken där hon går. När Didrik hamnar i fängelse, efter de svindlande affärer som dragit både honom och större delen av byn i konkurs – då måste hon försöka klara sig själv och barnen utan några egentliga tillgångar mer än blotta livsviljan. Därför ger hon sig ut på skidor, en mycket kall vinterdag, för att snara ripor. Hon har de två småflickorna Hanna och Siri med sig i en liten släde. Sara Lidman skriver om detta obeskrivliga, i kapitlet ”Små fåglar och flickor” i *Järnkronan*:

”Var det tjugo minuter eller dagar som skidturen varade? Just så lång tid som dem behövde för att bli så små att dem rymdes i en enda kista som skulle ha varit lagom åt en enda flicka före den vittjeturen. Anna-Stava mindes bara deras rop när hon klubbade riporna, hemvägens ändlöshet, hur de blivit allt mindre för varje gång hon vände sig om, att de följde henne som tyngdlösa hamnar med små ripögon där det röda glimtade allt mer osannolikt, en ansats till egensinne som förtunnades och bleknade bort.

[---]

Något vitt lintyg fanns inte att svepa dem i och Anna-Stava tog ned ripvingar från storhyllan och täckte deras kroppar, de var tunna som fågelskrov. Kistan stod i det som varit snallarstugan under skjutshållens tid, där det nu var oeldat. Isak Mårten och Erika sprang hos Huberts och Smedens och Sundströms och bjöd alla barn runt liden att

komma och se Hanna och Siri som blivit änglar – äntligen hade dem något att skryta med. Och de sjöng om vita vingar och Jesus öfver mig.
[---]

För Anna-Stava var sorgen något bakom ryggen som borde kännas mer.

Ett snö-ur, inte mycket tätare.

Ögonvrån av en ripa eller flicka med bortvänt ansikte, minnet av en kamp som pågått vitt i vitt, i en snara mellan vinge och kropp, mellan snö och dun, vem kan se skillnaden.

Den var där. Och den är. Om du ser dig om. Men ser du dig inte om så flåsar den inte, far inte förbi dig för att grina dig i ansiktet. Ser du dig inte om har du bara vita vingar bakom dig.”

En djup vördnad, som sagt – som inte skyggar vare sig för lusten, kärleken eller den djupaste ordlösa sorgen. Där står modern, människan, författaren.

Barnafödande i Sara Lidmans författarskap

NÄR JAG PÅ 1950-talet läste Sara Lidmans romaner om livet i byarna i Västerbotten arbetade jag som nyutbildad förlossningsläkare på en stor kvinnoklinik i Stockholm. Jag blev imponerad av hur mycket hon kunde om komplicerade graviditeter och svåra förlossningar men också om hur fattiga kvinnor i dessa obygder verkligen hade det – långt mer än jag hade reda på om de kvinnor jag förlöste eller opererade på storstadens förlossningsklinik.

Sara skrev om barnafödande, om barnmorskor och kloka, trollkunliga hjälpkvinnor, om faders- och moderskärlek, om de älskade barnen, om de önskade och undangömda. Samt också – liksom i förbigående – om de ofödda barnen och deras iver att komma till världen. Hon gav redan då en glimt av sin filosofiska syn på barnafödandet, att det är barnen som väljer sina föräldrar.

Först långt senare då Sara återvänder till Västerbotten och inleder arbetet på det s.k. Jernbarne-eposet, skriver hon mer utförligt om barnen som väljer sina föräldrar och finner sin väg från evigheten. Stöd för sin syn på inkarnationen hade hon från Jacob Böhme, en tysk skomakare och mystiker, som levde på 1600-talet i Trettioåriga krigets

trakter. Han levde ett anspråkslöst liv, och hans budskap handlade om relationen Gud och människor, gott och ont. Och hans skildringar av sina uppenbarelser påminner om det vi kan läsa i Saras romaner om naturens skönhet, de oföddas längtan till livet och föräldrarnas kärlek.

Själv lämnade jag på 1960-talet det kirurgiska hantverket för arbete som kvinnoläkare i öppen vård.

Att Sara Lidmans böcker om barnafödande var flitig läsning bland mina kolleger, det säger sig självt. Inte minst bland medlemmarna av Svensk förening för Psykosocial Obstetrik och Gynekologi. Och 1992 inbjöd vi från denna förening Sara Lidman att öppningstala vid en internationell gynekolog-kongress. Vid invigningen på Stockholms Konserthus håller Sara ett strålande tal till förlossningsläkare och barnmorskor från hela världen.

Hon ger då sin syn på de oföddas färd till jorden från tidigare liv i universum. Hon berättar hur en liten flicka som inte glömt kan säga: ”Jag brukade leva i träden, och när jag såg mamma och pappa spatsera där nere på jorden, hoppade jag ned och kysste dem! Och skrattade – för de kunde inte se mig!” Så bestämmer sig barnet för de utvalda föräldrarna. Graviditet och förlossning är själva resan från evigheten till Moder Jord. Barnet har klokheten och avsikten, men behöver hjälp under själva färden. Då behövs läkare, barnmorskor, och kloka medsystrar.

Sara avslutar sitt tal med en hyllning till kongressdeltagarna som vikt sitt liv till att hjälpa barn till världen. Samt ger slutligen en tydlig anvisning om rätta sättet att arbeta:

”... to combine the best of scientific medicine with the finest art of witch-craft.”

Och överallt i Saras romaner från Västerbotten kan vi läsa om hur de ofödda barnen får hjälp att hitta fram till de föräldrar de utsett, med hjälp av ”värme, klokskap och kanske lite trolldom.”

Jag väljer här tre berättelser från Saras romaner om det vanskliga uppdraget att hjälpa barn till världen.

Att hjälpa den övermodiga

Liksom debutroman Tjärdalen, handlar Hjortronlandet som gavs ut 1955 om livet i byn Ecksträsk i Västerbottens inland. Tiden är någon gång på 1930-talet.

På Ön bor de fattigaste i byn, kronotorparna, de som ska odla myrmarken där den ynka höskörden och potatisen fryser eller torkar vart år för att – alldeles som det är med hjortronen – en gång vart sjunde år eller så ge en överdådig skörd som kan hålla familjen ”ohungrig en hel vinter.”

Fyra hushåll befolkar ön, där finns utslitna eller arbetsskygga karlar, ängsliga och hunsade kvinnor och svältande barnskaror. Undantaget bland kvinnorna är den bullrande Stina med alla sina ungar hos ”Skrattarns” – de som kan ha roligt åt allt elände.

På Ön bor också Mor Anna. Hon är ful, gammal och fruktad. Hon är läkekunnig och har hjälpt många kvinnor i barnsnöd. Och visst är de tacksamma men också lite rädda för Anna, ”Trollan” kallad!

Berättelsen börjar då Stina, som redan fött många barn ”lika lätt som att koka en kvällsgröt”, nu ska föda igen. Det är i maj månad och det barn hon väntar råkade komma till vid bärplockningen uppåt marka hösten

innan. Då med grannen Franz som pappa och inte Janis som är far till alla de andra skrattarungarna. Frampå våren hade mor Anna gått till Stina och sagt: "Om jag var som du skulle jag leta mig till sjukstugan när det ska bära till." Men Stina bara skrattar: "...sjukstugan kyss mig..." och tillägger: "... och 'int' behöver jag dej och dina trollkonster!"

Och så är det dags för Stina. Hon sätter på stora vattgrytan och sätter sig vid spisen. Hilda, från stugan bredvid, kommer in för att prata. Men Frida, Franz' fru som också brukade komma och hålla sällskap, hon står vid kallkällan och tvättar.

Nu går det inte så lätt som det brukar och utanför står ungarna och väntar.

Elof, den äldste, säger: "Vi var ena lättfödda bitar. Men gökungen kanske sätter sig på tvären."

I tre dygn fortsätter jammerskriken från Stina – utan att barnet föds. Alla lyssnar! Vem ska ingripa?

Och så plötsligt: "Det sticker fram en hand!"

Den ena efter den andra springer till Anna och ber henne komma! "Ha hon fråga efter mej?" säger Anna. – "Nä men ni hör väl själv..."

"Va ska jag tränga mig på där jag int' behövs" säger Anna, men hon stannar uppe vid spisen trots att det är läggdags för länge sen."

Till slut är det Frida som går till Anna: "Kära mor Anna förbarma er över Stina! Hör ni inte hur hon anfäktas?" Jo, säger Anna, men du har då minst orsak att be för 'na – det där hon int' kan kryst ut kanske är en unge efter Franz. Han som ska hetas din man."

"Men särskilt i så fall!" säger Frida.

"De var en annan sak!" säger Anna, och tillägger: "Nog jer he konstigt ändå ve denna här så kallade kärleken. Han störtar sej neder var

som helst! Å he går icket att tala reson ve an. Kox bara på a'Frida jenna."

Men så får Anna bråttom. Hon tar fram några linnetrasor – och slaktkniven: Känner på eggen! Så går hon över till Stina.

Barnet ligger i tvärläge och kan inte födas fram. En halvtimme till fortsätter jämmern, så blir det tyst.

Och Anna kommer ut med ett bylte i förkläd och säger åt Elof:

– Ta skovla med dej och följ mej till skogs! Han lyder "utan iver och utan skräck."

Dagen därpå ligger Stina, som nu blivit av med skamfostret, i brinnande feber och Anna bestämmer att hon ska till sjukstugan. Skrat-tarungarna står snoriga och grå i vårmorgonen och hjälper henne upp i kärran. Stina är ointresserad – kunde det betyda att hon aldrig skulle återkomma. "Oh, ve och fasa, hur skulle man kunna leva utan Stina."

Men Stina kommer tillbaka fast det tar en lång tid innan hon blir sig själv igen.

Efter halvtannat år har hon "färdigglömt" Då föder hon en rödhårig son och det var gjort "kvickt som när du kokar en kvällsgröt."

Efter den dramatiska förlossningen och Stinas färd till sjukstugan går Anna på Ön och väntar på vad som ska hända. Anna vet att hon gjort det enda möjliga för att rädda moderns liv. Men hon vet också att hon dröjde för länge med att ingripa. Hon vet att hon kan få efterräkningar för det hon gjort. Visst hade hon handlat rätt när det gått så långt, men hon hade inte befogenhet att stycka barnet som låg på tvären. Det har bara barnmorskor och läkare. Ifall de redan innan lyckats skicka Stina till sjukstugan och sen till Lasarettet...

En kväll sitter hon vid stugan och berättar för sitt 13-åriga barnbarn

något som ”hon aldrig sagt till nån”: Att hon själv födde barn när hon var 13 år. ”Vi höll till vid en bäck om en natt.” Ingen visste... Det var svårt med son min, han som inte fick leva.

Så fortsatte hon att berätta att hon blev orolig var gång nån skulle få smått. Hon började hjälpa dom som skulle föda. Så att det inte skulle gå som för henne själv den där gången. Och alltid har det gått bra, ända till det här med Stina. ”Jag varna’na. Å jag fick rätt!” Och Anna tillägger:

”Vakta dig för att få rätt, flicka!”

Så stiger hon upp och går mot skogen för ”att samla lite myrjord”.

Några dagar senare, när Stina kommit tillbaka från sjukstugan, kommer fjärdingsmannen till Ön och börjar fråga om ett dödfött barn och ”hur gick det till egentligen...”

Då berättade de om Anna – handbjudning – fostret nedgrävt!

– Hon gjorde vad hon skulle, annars hade ju Stina fått ligga och dö...

– Det hör inte hit, säger fjärdingen, såna ingrepp får bara en läkare göra! Inte ens en utbildad barnmorska!

– Nu vill jag tala med henne, säger ’överheten’, men får ingen hjälp av öborna.

Efter ett dygn med skallgång finner man henne i skogen knappt hundra meter från stugan.

Hon ligger med ansiktet mot marken och ”hennes kropp gjorde inte mer väsen av sig än en vindfälla”.

Så kan vi se att Sara Lidman inte bara visste hur man avslutar en förlossning ”när det sticker fram en hand,” utan också kände till en sock-enbarnmorskas ansvar och befogenhet.

Storsonens födelse

Nästa berättelse handlar om storsonens födelse i Nabots Sten från 1981. Det är den tredje boken i "Jernbanesviten" om Didrik Mårtenssons uppgång och fall och hans strävan att få "Jernbanan" till Lillvattnet. Boken skildrar höjdpunkten i Didriks livshistoria och inleds med sonens ankomst.

Didrik och Anna-Stava promenerar en "marsdag, snöfri, myggfri, ljus" på "Flarkmyren" en magisk plats i hela Jernbanesviten. De har varit gifta i 10 år och Anna-Stava har fött tre flickor, "som inte satt så många spår i Didriks sinne". De betar sig som ett förälskat par och så upptäcker Didrik att hon är havande och är plötsligt säker: "Nu ska det bli en son." Och Anna-Stava är införstådd. Hon bär på storsonen!

Hur kunde de vara så säkra? Jag tror att de hade uppfattningen att vara utvalda av de ofödda – denna gång av en son. De kommer in på såna ting och Didrik berättar om Lundberg – "en vanlig karl utan övernaturliga gåvor" – som mitt under timmerhuggningen långt bort i skogen, plötsligt börjar höra barnagråt. Ingen annan hör något. Men han lämnar yxan vid skogskojan, tar på skidorna och är hemma just lagom till frun hans föder deras barn. "Det var sonen som tänkte så starkt på honom! – i förväg." säger Didrik.

Så funderar Didrik vidare: "Storsonen vår: Tror du att han kommer att godkänna mig?" Och fortsätter: "Det lovar jag dig Flickan, att om jag så är vid världens ände! Att jag ska komma och taga emot när du föder Sonen!"

"Kommer han på första snön – eller dessförinnan?"

"Däromkring" säger AnnaStava

"Det blir i oktober då", det är de båda säkra på.

Didrik och AnnaStava är husbondfolk på Månliden och där ska storsonen födas, och det ska förstås ske på en söndag. Och en vecka in i oktober är hela familjen, gårdsfolket och tillresta släktingar samlade för att ta emot honom. Men Didrik själv har intalat sig att det måste vara ännu en vecka kvar och ger sig av på lördagsmorgonen till skogsauktion i Skjellet.

När han återvänder på måndagen hälsas han på gårdsplanen av pappamårten: ”Hon har pojkat!” Men stämningen är tryckt, de är knappast glada alls” som brukligt var när han kom hem från sina resor.”

Så ”stormar han uppför trappan” till den nyförlösta och vi får en aning om vad modern och barnet har upplevt. Där finns också svägerskorna Eva och Kajsa som kan berätta.

Didrik går fram till den stora sängen och Anna Stava är oigenkännlig, ohygglig... Ansiktet magert och knotigt...

”Anna-Stava kom tillbaka hör du! Du måste komma dig! Hör du!”

Och Anna-Stava sjunker ned och ned i en trattliknande virvel som i en brunn. Hon sträcker armarna upp och försöker få ett grepp, men ingenting ger fäste. Hon sugs nedåt och farten är som aldrig i livet! Hon vänder upp ansiktet och ser himlen – högt uppe. Och Didriks ansikte lutar sig fram över brunnsöppningen. Hon ser att han ropar men inte ett ljud når fram. Hon säger utan röst: Varför kom du för sent? Och han svarar: Du är tvungen att komma tillbaka!

Och plötsligt ligger hon uppe på sängen! Och Didrik ser på henne! De ser på varandra.

”Jag hade ju dött om du inte kommit tillbaka!” säger Didrik.

”Inte då”, säger Eva ”här har hustru din svävat mellan liv och död i tre dygn, men det är ingenting mot när Olförarn fått ängslas i tre minuter.”

Det var skönt att Eva grälade – då kunde det inte vara så farligt! ”Han var navelbunden”, fortsatte hon, två varv runt halsen du! Hade Kajsa inte kunnat linda bort navelsträngen, så hade han blivit strypt, du! Så hade moder och barn fått förgås.”

Och hur gick det med den nyfödde? Han som väntade på att bli godkänd.

Fadern lutar sig över vaggan – med en hand på vardera sidan – och han blev havande upp genom armarna. ”Han känner barnet genom lindor, bädd och trä ... Hela hans kropp, golv väggar, hela huset, Månliden, Lillvattnet... Allt väntade på denna varelse. Allt ville den väl.”

Barnets färd till jordelivet var avslutad, men barnet var ännu oklart, tvekande inför den värld han kämpat för att nå. Didrik såg på sonen av alla krafter och sakta kom barnet fram ur dunklet... och besvarade faderns blick. Med en yttersta ansträngning tycktes barnets ögon bestämma sig för faderns ansikte. Vilket godkännande, vilken hemlighet – att sonen hade försvunnit i vadsomhelst om Didrik inte hade kommit och ”*sett ut honom*”.

Detta är, som jag ser det, Saras beskrivning av förlossningen som de ofödda barnens resa till jordelivet för att bli mottagna och godkända av de föräldrar de utvalt.

Och i romanen fortsätter nu en enastående skildring av vad detta gör med fadern. Vilken drivkraft, vilket livsuppgift, vilken gåva!

”Sonens födelse var det stora”, står det i boken. För en stund sen hade han avsvurit sig Jernbanan om endast Anna-Stava ville leva. Nu återtog han löftet – det var ju för sonens skull som Jernbanan måste byggas. Det var ju sonen som årtal före sin födelse hade legat där och

drivit på om Jernbanan. Det var sonen som krävde att socknens alla föräldrar och barn skulle få ett gott liv!

Storsonens amma

Men efter dessa storartade visioner kommer plötsligt ansvaret för stunden: Sonen blundar och gör några sugrörelser. Om så hela världen är till för Sonens skull så hör ingen, inte ens Anna Stava, att han törstar. Nu måste fadern hitta något för Sonen att äta!

Nere i köket ser Didrik ett litet flickebarn, det är faktiskt hans egen dotter, knappt avvand som tröstas av en ung faster med klutar doppade i komjolk. Utan en tanke på den verkliga fara som rasade där uppe! I dörren står en kvinna i vargmössa, hon som varit med i lasset han kört från Skjellet och erbjuder sig att amma flickan. Hon knäpper upp för bröstet, och säger: ”Ge mig en klut för det andra! Jag svämmar!” Och Didrik drar kvinnan mot trappan: ”Nu måste hon vara bra och följa med upp! Vi hava en nyfödd som är i större behov än *hedenna!*”

Och det visar sig att den främmande kvinnan som tänkt sig övernatta på Månliden med sin 8-årige son kan ge storsonen all den mat han behöver, nu när Anna Stava är utslagen efter den svåra förlossningen.

Hon hälsas som en räddare och inbjuds att stanna i hushållet som amma åt storsonen. Och så börjar en tid på Månliden som förändrar husbondsfolkets självklara auktoritet och ger makt och inflytande till storsonens amma.

Didrik tänkte först fråga vad hon hette och vars hon var barnfödd, men upptäckte att han inte ville veta. Ingen annan heller behövde veta vem hon var – det skulle Anna-Stava ta reda på senare. Tills vidare var hon himlasänd.

På Didriks order ska hon få allt hon önskar av mat och upppassning. Ingen får fråga var hon kommer ifrån, vad hennes föräldrar heter eller (det som alla undrar) vad hon gjort med sitt eget barn, det som lockat fram den goda mjölken.

Hon gillar inte att dela rum med fastrarna, och när Didrik frågar vad hon önskar, svarar hon: ”En hake på insidan av det rum där pojken och jag ska sova.” Då får hon lås och nyckel och önskar fram vad hon behöver. Hon deltar inte i hushållsarbete eller måltider, åtminstone inte när husfolket äter. Men kan befalla fram vad hon ville ha – torkat färgkött, ägg, lingon, och mjöl att koka gröt av – och ta med på bricka upp till sig och pojken.

Hon ammar och byter på bestämda tider och skickar sonen med lindor och tvätt till flickorna i köket. ”Bondpigorna tvätta,” säger pojken och kastar ned byltet och försvinner igen.

”Bondpigor! det är vi det, säger Sofia – det är nog skamligare än vi vetat att tjäna på Månliden – trots att man har en Olförare till bror.” Vad kan hon ha för titel själv? undrar Laurentia: ”Hon'denna?” Det var namnet som man inte fick säga så Didrik hörde...

Till en början får Anna-Stava sova ut efter den svåra födseln: ”En oförglömlig tid” utan plikter då hon blir omskött av systrar och svägerskor. Så en dag kommer mötet med amman som räddat sonen till livet. Hon står där vid fotändan och ser ned på Anna-Stava, utan förväntan och utan hat. Och denna kvinna är inte nöjd och inte förtvivlad men hon inger henne en fruktan som hon aldrig känt för en annan människa.

Anna-Stavas hela värld handlar om ont och gott och sällan kände hon sig främmande för någon. Ofta räknade hon ut deras sorger och nöd innan de själva klagade för henne – vilket de ofta gjorde.

Till exempel de dagar då "Strömmen" tog emot sjuklingar i övre våningen. Då smög de sig till Anna-Stava för att samtala om det som var svårt i livet och undra: "Hur det var tänkt."

Och så inte tåla en människa, inte vilja se henne!

När hon frågade efter namnet fick hon svaret: Hagar och sonen heter Isak men kallas Otto. Tjänstekvinna alltså, men inte försmädligt, ingen öppen oförskämthet. Och hon tilltalade Anna-Stava "Madam" med ett enkelt tonfall – inte på skämt – som Didrik, när han gjorde narr av någons underdånighet. Utan bara så att Anna-Stava blev lik-som inringad av en sådan titel.

Så snart Anna-Stava skulle "taga ett samtal" kom: "Var det något Madam ville?" Och den andra log, inte särskilt hånfullt, "men mindre hånfullt än så kunde hon överhuvudtaget inte le."

"Innan Hagar kom" var Anna-Stava den självklara husmodern som rört sig i huset, tröstat barn och tjänstefolk och tagit samtal med vilsna besökare. Men allteftersom vintern går blir allt fler områden obekväma för Anna-Stava, hon känner sig ovälkommen överallt där Hagar och Hagars doft regerar.

Och Didrik blir alltmer rastlös, sliten mellan sin omsorg om storsonen och besatthet av amman med den bedövande doften och det avvisande sättet. Han vet att de setts förut, men var – och vem är pappa till sonen Otto? Och hur blev hon piga hos länsman Holmgren? Allt sådant som han inte får ta reda på.

Han vaktar på alla, tänkta rivaler och olydligt tjänstefolk som fruktar eller baktalar amman. Systrarna vågar inte längre fråga om henne. Barnen smiter undan men registrerar allt som sker.

Alma är den äldsta av Didriks och Anna-Stavas barn. Hon är 7 år fyllda och ”klok, bister och rolig”. Hon vet att Didrik inte vill att hon stör Anna-Stava men när han är borta kan hon smyga upp till mamma och berätta vad som händer på gården, och om Hagars hisnande övningar i köket.

Striden kring storsonen och amman fortsätter hela vintern och våren. Hagar regerar i huset och Anna-Stava försvarar hennes fasoner med ”glödande huvud och halvkallt hjärta”. Vad hon plågas av är att hon inte riktigt kan tåla henne och att detta inte tycks beröra Hagar.

Många är alltså rädda eller avoga mot Hagar utom storsonen som älskar allt hos henne – hennes doft, hennes bröst, hennes röst.

En dag är Hagar rasande och börjar skura i övervåningen. I mars månad! ”Som om skurning inte hörde till sommaren allenast!”

Nere i köket sitter Anna-Stava med Isak Mårten, som sonen döpts till, och försöker ”bekanta sig”. Hon försöker ge honom lite välling och ibland tar han emot en sked med överseende min. Han ler mot henne; detta barn godkänner hela världen: till och med sin mor. Men han klänger inte efter henne som småsysstrarna gjort. De hade alltid mött kvinnovärme vart de vänt sig, men hade ändå haft en särskild dragning till Anna Stava, mamman!

Skurandet fortsätter och så börjar Hagar sjunga. Hon gör avsteg från melodin, rytmen brister och skelar åt alla håll. Småflickorna börjar gråta. Spädbarnet i mammas knä blir oroligt och hans hjärta bultar. Han tvekar och rynkar pannan, men plötsligt finner han sin tolkning: Runt om och inuti detta oväsen finns något sveklöst gott – han börjar skratta.

Så uttalar Sara en spådom:

”Han skulle inte gifta sig förrän han träffade en kvinna som lät så som Hagar när hon sjöng!

Och ingen skulle ana den himmelska lenhet som tvingade honom i den olåten!”

Och den spådomen ska jag återkomma till i min sista berättelse. Men först vill jag berätta något om Hagar – om det som alla undrade – vem hon var och varifrån hon kom.

Hagar – tjänstekvinnan

En enda gång under den tid Hagar regerar på Månliden bryts den tysta kampen mellan modern och sonens amma. Det är frampå vårkanten och stämningen nere i storköket är orolig. Småen gråter, fast-rarna grälar på pigorna. De känner sig själva som tjänstefolk och har inte längre tid att ta småbarnen i famn och kalla dem ”Lifsens tröst”, ”Lilla fölet”, ”gullsnodden”, med mera.

Men ingen vet att det kommit en besökare till lillstugan nere vid brunnen. Det är ”sockenhoran”, Isänkan som en gång bott i stugan där hon nu sitter, men lämnat för många år sen när hennes man Isak dog. Nu har hon kommit för att dö och för att träffa sin dotter, Hagar, som hon vet finns här nu. Pappa Mårten som finner henne i stugan kallar på Anna-Stava och de håller det hemligt för de andra och turas om att förse henne med ved och mat. Men det är dottern, Hagar, hon vill träffa.

Hon berättar om sitt liv, att det var hon som en gång med en rönnklyka funnit ådern till brunnen som Isak grävde. När Isak dog tog socknen barnen och spred dem i de snälaste hushållen medan änkan blev ”pig-an som hustrun i alla gårdar hatade och som husbönder och söner älskade med den ondaste av kärlekar”.

Men så födde hon ett barn som hon lyckades behålla. ”Hon luktade så gott hon var mitt enda barn” Hon var så fin och fick följa med på pigplatserna hos socknens alla storkarlar. Och dottern fick lära läsa, laga mat och sömma... Tills moran inte tålde flickan... och de fick bo hos ensamma karlar. Så förlöpte hon den siste änkingen och flickan fick genast plats som piga hos länsman Holmgren där de sökt skydd. Sen var det flickan som fick tjäna piga men mamman ville ingen ha. ”Så blev hon sockenhora – i kyrkstallarna, hos änkingarna och varsomhelst...”

”Isänkan hostade – hon borde ha gråtit, men hostan tillät inte sådana utsvävningar”

Men så vill hon sova och ha Hagar hos sig. ”Annars tar jag mig till brunnen!” hotar hon. Då går Anna-Stava till Hagar och försöker övertala henne, men det blir blankt nej. Och Anna-Stava måste svara Isänkan: ”Inte än.”

Anna-Stava sköter om Isänkan och får hjälp av Alma som håller sig nära sin mor dessa dagar. Hon tömmer pottan, hämtar varma kläder och vill läsa högt. Isänkan avböjer: ”Kom inte med Luther där tjänstefolk omtalas som oxar och åsnor.” Då hittar Alma något annat än Luther. Hon tar med sig Anna Stavas älskade Arndt och en kväll när mamma gått in för att hämta rent linne sätter hon sig nära den gamla och läser. Och Isänkan lyssnar och somnar lugnt – ”som om Hagar till slut hade kommit.”

När Anna-Stava kommer åter, tackar hon sin flicka för läsningen och skickar hem henne att sova, ”för nu vill tanten vara ensam.” Då går Alma med sin bok och ”hade i sin oskuld inte förstått att Isänkan dött medan hon läste.”

Nu borde hela husfolket kallas till en samling kring den döda, men

Anna-Stava tänker att man ska vänta till morgonen med att kungöra dödsbudet och då göra en högtidlig utsjungning av den döda.

När Anna-Stava lite senare på natten kommer tillbaka till stugan så är Hagar där. Och Hagar har ingenting emot att se henne. Hagar har skött om den döda och klätt henne i den vita sidenklänningen. Som en gång tillhört a'Catharinamor och har en lång historia i Basnäs-gårdarna.

Hagar berättar att hon i drömmen hade fått veta om dödsfallet. Det var Nabot, Ottos pappa som hade visat sig i drömmen: han var mycket blek och – hon förstod att han var död. Nabot, som farit till Amerika och sen aldrig hördes av. ”Som jag väntat på en Amerikabiljett och hatat honom bortom allt vett”. Men genom drömmen förstod hon att han var död och den som är död är utan skuld. Så jag får väl ge mig nu. Och tillägger: ”Jag kan säga på dagen när han förolyckades. Det var som att sågas itu.”

Och så hjälps Anna-Stava och Hagar åt att rusta den gamla för begravningen medan Hagar berättade glimtar ur sitt liv. Men det var ännu en timma innan solen... ”Ska vi bada oss innan det blir dag?”

De bär vatten från brunnen, som den döda en gång för ett halvt sekel sen ”synade fram med en rönnklyka”. I fåhuset eldar de under stora grytan och fyller såarna. De tvättar varandras hår, de förvånas över att det var så likt i färg och tjocklek och längd. De tvättar varandras ryggar och skopar vatten med den barnsliga vällusten hos flickor ”som icke veta av någon man. De ville inte bli färdiga, så mycket hade de att tvätta av sig.” Men när solen kom måste de sluta. De plockar ihop efter sig i ett leende samförstånd som om ”ingen kunnat förstå vad de hållit på med.”

Avfärden

Men i dagarna som följde var samhörigheten under likvakan bara som en inbillning. Allting blev åter som vanligt på gården med ”var- och en för sig” och ständiga beskyllningar.

Efter natten i fåhuset och Isänkans begravning sinar Hagar och därmed är hennes regemente på Månliden till ända. Hon lägger ned dibarnet i vaggan och tar inte mer i honom. Nu måste moder och fastrar ta över – de ömkar sig, de bär och vaggar men han är otröstlig. Så går Anna-Stava till Hagars stängda dörr: ”Snälla!” Och Hagar svarar: ”Jag är sin!”

– Men ni kan väl hålla i honom. Pojken är ju mer fäst vid henne än ... det är ju inte bara mjölk som räknas!

– Åh jo! säger Hagar. Skulle jag ha fått vila mig ett halvår utan mjölken. På spinnhuset kanske, men inte hos folk. Jag har arbetat som en häst från det jag var fem. Och jag behövde vara oförsämd mot några bonddöttrar som haft det beviljat från början. Men skulle jag ha haft lov att ens ta i det här knytet ... utan mjölken? Jag vet vad som räknas här i världen, madam!

Och barnet sprattlar i mammans famn och vill bara över till denna ursinniga röst!

Hagar veknar. Hon rycker barnet till sig, håller det i sin famn. Och gossen jublar – Hagars torra förtvivlan rymmer en hyllning ännu mer eggande än hennes mjölk.

Anna-Stava snyftar till – synd att de skulle skiljas på detta sätt – hon hade ju varit så tacksam!

Så går avfärden – Didrik vill försvinna upp till något skogsskifte för att slippa vara med, men kan inte av fruktan att Hagar skulle ge sig iväg

utan att han visste vart. Rasande för att han inte har rätt att fråga en så enkel sak i sitt eget hus.

Men Anna-Stava frågar: Vars hade Hagar tänkt sig?

Oppåt marka. Eller nea landet. Otto vaktar, han får välja en lämplig skjuts.

När de kommer ut sitter Hagar i en skrinnda på väg norrut – oppåt marka – med knyten och vargmössa och sin blekaste vrede. Och varken Otto eller Hagar säger ett ord till avsked.

Att utse sina föräldrar

Efter de första fem böckerna i Jernbanesviten där den sista kom 1985 dröjde det tio år innan Sara skrev de två följande, de som handlade om storsonen Isak Mårten och hans hustru Rønnog. Att Isak Mårten lånat många drag av Saras pappa är uppenbart men hon väntade länge att skriva om Rønnog som har mamman som förebild.

I Lifsens rot som kom 1996 skildras hur de möts – Rønnog står främst i kören och sjunger. Var gång hon ser upp möter hon Isak Mårtens blick och hennes starka stämma förändras, hon får en ”mildhet i strupen som ändå inte är klemig, det blir en lovsång!” Isak Mårten ser henne och hör hennes sång, de starka, vackra tonerna. Så går förutsägelsen i uppfyllelse att storsonen Isak Mårten aldrig skulle gifta sig med någon annan än den som hade Hagars höga starka röst.

I den sista boken Sara skrev, Oskuldens minut, år 1998, får vi mycket om barn och föräldraskap. Om de hemligheter, faror och oförmodade glädjeämnen som barnafödandet innebär. Om syskonrivalitet och de utsläpade mödrarnas vrede. Om obetingad kärlek och tillit mellan

barn och föräldrar. Nu är Rønnog gift med Isak Mårten, men drömmen om ett eget hem med bara de två har hon fått ge upp. I stället är hon en rivig husmor i Isak Mårtens varma, lättsinniga och utfattiga familj. Rønnog älskar Isak Mårten men straffar honom för sin besvikelse och ilska över den övriga familjens oduglighet.

I början av boken får vi en mer utförlig berättelse än i tidigare böcker om de oföddas list och förslagenhet för att komma till jorden.

Isak Mårten är på färd uppifrån skogen en marsdag med 1000 ripor i skrinkan. Dem ska han sälja och lämna alla pengar han får till Banken i Vattnet på förfallodagen. Men vad han tänker på där i skrinkan är att han på vägen hinner sova över hos familjen – och vila några timmar – i hustrufamnen, den milda, goda! ”Åh, måtte hon vara i Blidan!”

Men något hörs under färden i det vita marsljuset, någon följer honom, hovslagen ekar och ripdunen darrar som en hälsning från fågel och vilt. Någon vill lämna ”okroppslighetens tid” och tränga sig in. Han ser henne inte men det är en flicka. Isak Mårten är den utsedde, hon har följt honom ”från början av all tid” och hon viner förbi myriader av möjliga syskon för att tränga sig in i världen genom denne man. Hon härjar i foran och vill ”tränga sig in i mannens händer, häst och pung...”

Men hon har också andra uppdrag som väntar ...

Samtidigt står Sonen, Halvar, den äldste, men ännu bara en liten pojke, och längtar efter Fadern och Hästen. I timmar har han stått där uppe i fönstret för att se när Fadern kommer och vara den förste att rusa ned och möta honom. Medan mamma lagar mat i köket och förbereder makens hemkomst.

Och så i samma ögonblick som pappa kommer på gårdsplanen är det något som hindrar, bråkar och knuffar runt sonen. Plötsligt är golvet luft och Halvar faller nedför trappan. Han gråter – detta ”kropplösa vidunder” har berövat honom längtans lön. Mamma lyfter upp honom – grälar på pappa för att svärmor inte vaktat barnen!

Pappa kramar honom, men inte som han tänkt: Det var inte tröst han ville ha utan jublet, triumfen!

Och pappa är besviken. Trots sina ömma tonfall skyller han på pojken att mamma är arg. Halvar förlorar båda sina föräldrar.

Och vad som sen hände den natten är att flickan, *Nanna* förför sina föräldrar.

Fast Rönnog inte tyckte det var rätt att avstå från sina många förebräelser och ta emot sin herre och man i ”hustrufamnen den milda, goda” ... medan sonen, den Endaste gråter mellan korta pauser av sömn.

Men så blev det ändå och...

”Nanna hade gjort sin resa och fått allt att samverka så att hon *fick sitt ägg att blomma!*”

Så slutar det första kapitlet i boken med det ofödda barnets stridsrop: ”*jag skulle fram jag!*”

Och Sara låter – i denna sista roman – sitt alter ego ”Nanna” illustrera sitt credo:

”Att det är barnen som utser sina föräldrar”

Samt ger oss denna vackra bild av det vi gynekologer kallar befruktning:

”Så fick jag mitt ägg att blomma”

Kisumu den 9 januari 1963

Kära Anna-Greta,

Jag har hört av Ann Tora att ni fått en liten flicka i huset och ber att på det hjärtligaste få gratulera till denna stora händelse. Jag förstår att det måste vara ett sött pyre och jag hoppas hon ska utvecklas på bästa sätt. Får jag ge Dig ett enda litet råd som kan verka näsvist - men inte är menat så. Afrikanerna anses ju inte ha så mycket att lära ut åt världen i övrigt men en sak är de experter i och det är barnavård, vare sig det gäller att sköta de egna små eller de vita bossarnas. Och jag tror de har ett enda knep" om man får kalla det så, och det är den rent kroppsliga närheten till ungen. De bär dem på ryggen eller på höften så länge ungen vill - och tvärt emot vad man skulle kunna tro utvecklar det barnet väldigt fort till självständighet. Det är ju en sak som ständigt predikas: att barnet behöver trygghet, när det är tryggt vågar det gå ifrån mamman, bara det känner att det är välkommet tillbaka, så snart hotet från den okända världen lutar. På trettio-talet ansågs det att man inte skulle hålla barnen i famn så mycket och inte syssla med dem - numer har de upptäckt att ju mer värme som kommer direkt från kropp till kropp dess mer utvecklar det barnet. Kravet på självständighet är ju något som växer inifrån - när ungen är mogen för det går den sin väg - och den går utan bitterhet om den fått vad den velat ha av mammabarmen när den var spädd. Och famnen tröstar mer än några ord i spädbarnsstadiet. Ja kära Anna Greta du får väl råd i barnavård tills Du är färdig gömma dig för alla beskäftiga tanter... Särskilt från såna som inte själva fått barn!

Men lycka till än en gång! Det ska bli underbart att få se henne en dag. Vad heter hon?

Jag bor i Kisumu, Kenya, vid Viktoriasjön, nästan mitt på ekvatorn. Det är lite fuktigt nu annars är det bra på alla sätt. Jag bor tillsammans med en svart flicka som är folkskolinspektör och åker med henne ibland till skolor ut i buschen. Det är mycket intressant. Hej lev väl alla tre!

Sara

Sara och vänskapen
2013

Sara Rara och Berta Hierta

– om vänskapen mellan Sara Lidman och Berta Hansson

ARTIKELN BYGGER PÅ personliga minnen, Berta Hanssons dagboksanteckningar och böcker, samt brevväxlingar mellan Berta Hansson och Sara Lidman.¹

När Sara Lidman på 1950-talet första gången fick se en målning av konstnären Berta Hansson utropade hon: *"Jag skulle vilja skriva om Västerbotten som den där människan målar."* Motivet på bilden var en hässja: "Jag bara såg och såg på denna hässja och detta ljus och jag kände mig genial som en femåring, när jorden uppenbarar sig och får en att gapa och snyfta och skratta. Denna hässja var början på allting, den stund när allt är en salig gåta."² Berta Hansson, född i Jämtland år 1910, var liksom Sara uppväxt i en jordbrukarfamilj. Det Sara återupplevde

1 Se också Birgitta Holm: "Sara – i liv och text" (1998) och Gunilla Carlstedt & Christin Åkerlund: "Berta Hansson" (2010).

2 Citatet ingår i Sara Lidmans förord till Berta Hanssons bok *Mina Ungar* (LT:s förlag, 1979).

när hon ”såg” och ”såg” var stämningen och intrycken från sin egen barndom i byn Missenträsk. Berta utbildade sig till folkskollärare och det var under lärarinneåren i den västerbottniska lappmarken som hon målat hässjan. Ägaren till tavlan, som sett Saras hänryckning och kände Berta Hansson, hade sagt: ”Ni är som systrar, du och Berta, nog kommer ni att träffas.”

Och ”systrar” blev de sedan de, i mitten av 1950-talet, sammanförts av författaren och konstnären Elsa Björkman-Goldschmidt. Berta hade nu bytt bana och var etablerad konstnär, Sara hade gett ut sina första kritikerrosade romaner. Mötet blev omvälvande för båda, och några månader senare hade Sara sett till att bli granne med Berta i stockholmsförorten Gröndal. Ett intensivt ”granninnehov” tog fart, där allt i vardagen delades – läsoplevelser, kärleksbekymmer, klädbryderier, skaparmödor. I Gröndal tillkom också det första porträtt som Berta gjorde av Sara. I dagboken skrev hon: ”Ett okonventionellt porträtt, snarast fult, gjort utan att snegla det minsta åt penningen.” Men familjen Bonnier köpte det till sin porträttsamling på Djurgården i Stockholm, där kan det än idag beskådas.

Många besök, inte minst av tidens kulturpersonligheter, blev det i de två spegelvända vindsvåningarna på Jungmansgränd – konstnärer, författare och skådespelare kommer och går i Bertas dagbok. Till de nära vännerna hörde konstnären Siri Derkert. Med Sara och Siri i samma rum, ”två vulkaner”, kunde det gå hett till, både i samtal och kroppsliga utlevelser.³ Sara blev, enligt Berta ”älskad och åtrådd av alla”. Det var inte utan en viss oro hon såg på Saras omsvärmade liv och egna lätt uppblossande förälskelser. ”Måtte hon kunna värja sig”, skrev hon i dagboken. Det var inte alltid det lyckades. När författaren

3 Om vänskapen med Siri Derkert se vidare Berta Hanssons bok *Kamratporträtt* (Öppna ögon, 1984).

Ivar Lo Johansson dök upp i Gröndal blev det några känslostormande år, där Sara i brev ömsom kallade honom ”den ljuve”, ömsom led kval eller förhöll sig kallsinnig till uppvaktningen. Berta skriver om sin roll som ”kärlekspostiljon” mellan Bastugatan på söder i Stockholm, där Ivar bodde, och vinden i Gröndal. Efter Ivar följde nya kraftslukande passioner. Det hände att Sara flydde till annan ort för att inte riskera att drabbas av nya ”eldslågor”.

Berta själv inledde under den här tiden ett särboskap med en man som hon sedan höll ihop med under 30 år. Men flytta ihop ville hon aldrig. ”Jag tror att det är nödvändigt för en kvinna, en kvinnlig konstnär att ha tid för sig själv”, har hon sagt. I dagboken antecknade hon vad Sara hade sagt om att gifta sig. ”Jag skulle nog bli galen eller djävulsk. Fast ibland inbillar jag mig att jag ska ha visat vad jag duger till som författare – så pass att det inte krävs av mig att jag ska vara söt och tjänande, utan ha rätt att vara sur och ful ibland och dessutom värdig att ha ett hembiträde som sköter det praktiska. Men så bra blir det nog aldrig för mig.”

Samtidigt med reflektionerna över vad samlevnad med en man kunde innebära gick det rykten om att Berta och Sara var ett par, så nära varandra som de levde. Sara ryckte på axlarna och sa: ”De får tro vad de vill.” Den tretton år äldre Berta var mer besvårad, i en tid när lesbiska förhållanden ännu knappast var accepterade i samhället.

Sommartid vistades Berta alltid i sin uppväxtby Hammerdal i Jämtland. Där hade hon ateljé och bostad i hemgårdens Gammelstuga. I brev till Sara skrev hon: ”Ma chérie, min käraste vita kroppkaka och min goda svarta Sara! Jag älskar min stuga med dess bastanta golvtiljor som fäderna trampat före mig i några hundra år... stort kök, med öppen spis och gammal vedspis, väggfasta bänkar, stor härlig skåpsäng med sparlakan, gungstol och arbetsbord och staffli...Du måste komma till mig nångång.” Och Sara kom, blev hänförd och bestämde sig för att i Hammerdal skulle hon också bo på somrarna. Av timret till ett häbbre, som hon fått överta av Berta, lät hon bygga sig ett hus på

Kajsaberget i Hammerdal. I ett brev till Berta skrev hon: ”Åh vad huset är fint och klokt och vackert. Här ska jag bli en stor författare. Tror jag, hoppas jag.”

Samtidigt som Sara följde Berta geografiskt blev Berta alltmer in-dragen i Saras skrivande – som manuskriptläsare, kritiker och samtals-partner. Inte minst tillkomsten av Saras boktitlar återkommer i Berta dagbok. På en lapp som Berta en dag fann på Gammelstugans dörr kunde hon läsa: ”Berta Hjerta Hej. Vad tycker Du om titlarna Vänin-nor Regnspiran.” I dagboken skrev Berta: ”Jag blev alldeles galen av förtjusning över Regnspiran. Satte mig på cykeln och trampade iväg i sena timmen. Vilket suggestivt ord är inte Regnspiran. Det andas Västerbottens lappmark, mystik och ren poesi. Jag drömde ju i våras att jag måste varna Sara för titeln ’Döttrarna’, som jag aldrig funnit särskilt lyckad.”

Tillbaks till intervjuet i Gröndal. Sara skriver på ”Bära mistel”, där huvudpersonerna heter Linda och Björn. En anteckning i Bertas dagbok visar att det inte bara var en dans på rosor att leva vid sidan av den skapande Sara: ”Det finns några drag hos S som irriterar mig, en ’mästrande’ och ’besträffande’ sida. Just nu är det ett ljuvligt uppehåll som har räckt närapå en vecka. Dessförinnan en påtagligt besvärlig period. Allt vad jag sa klippte hon av med ett överläggset ’nej, det för-håller sig inte så, det förhåller sig nämligen så’. Lustigt nog känner jag igen detta Saras sätt att behandla mig i Björns sätt att trycka ned Linda i skorna. Jag var tvungen att le igenkännande mer än en gång när jag läste manuset häromdagen. Kanske är det så att hon för att få den rätta stämningen kring Björn och Linda måste ’leva’ fram den först. Eller omvänt att hon är så inne i den att hon inte kan släppa den, att hon identifierar sig med Björn medan hon skapar honom. Eftersom jag är hennes enda omgivning är det väl naturligt att jag får sitta emellan.”

Här en annan inblick i livet på vinden. Berta skriver: ”Sara kan ju gå bland konstskatter länge utan att liksom se dem. Plötsligt kan det

knäppa till och en sak har gått fram och då är det ingen ände på vad hon ser i den. Då kan hon hålla långa föreläsningar om den och då vet jag att den verkligen i djupare mening betyder något för henne. Kanske inte vad konstnären menat, men ändå. Så har det varit med min skapelseväv, där blomman viskat så många olika saker i Guds öra.” Saras upptagenhet av bilden gjorde att hon fick överta den. När hon senare i en spontan gest gett bort den till den ryske författaren Jevtusjenko, som varit på besök och förälskat sig i bilden, var det något hon kom att ångra livet ut. Motivet hade utgjort ett band till det bibliska arv som både hon och Berta bar med sig från barndomen och som båda vävde in i sina olika konstarter.

När Sara var inne i sitt eget såg hon inte heller alltid vad Berta för stunden höll på med – ”fast mina skisser översvämmar bord och golv”. Så var det när Berta hade uppdraget att göra en ridå till teatern i Skellefteå. Nu ville hon ha synpunkter av Sara på en text som skulle förklara motivet och färgerna på ridån. Texten skulle associera till ”sommarnattsljuset och vintermörkret, till upplöjd jord, till skymningens grå, till videt, myren och fjället och till morgonrodnadens och lingonets syrliga röda färg”. Då plötsligt, kanske med hjälp av texten, såg Sara. I dagboken skriver Berta: ”Jag hade knappt läst upp mina rader förrän explosionen kom. Orden forsade ur munnen på henne: Åh Västerbottens dramatik och Spaniens. (Lorca kom med på något sätt). Den här skissen berättar allt. Om snö, om fjäll, morgonrodnad. Om människorna. Om Västerbotten. Om Spanien. Jag har alltid hävdat att Västerbottens stora dramatiker är Garcia Lorca. Det slår mig när jag ser din skiss. Du har ju fått fram det. Jag begriper inte att jag inte sett det förut när jag sprungit in och ut hos dig.”

Ridån fick namnet ”Fjället och morgonen”. Men när den invigdes i februari 1961 var Sara inte med. Hon var i Afrika. Redan innan Berta och Sara lärt känna varandra hade Berta varit i Sydafrika, ditlockad av en konstnärsvän. I Sverige var då, i början av 1950-talet, okunskapen

ännu stor om situationen i landet; apartheid och tillämpningen av raslagarna blev en chock för Berta. Det enda sättet att komma nära de svarta människorna var att söka sig till missionsstationer ute på landsbygden. Där, i Zululand, slog sig Berta ner och ägnade sig åt att teckna människor hon mötte – på sjukhusen, i skolorna och i byarna. Allt var exotiskt, och samtidigt så välbekant, en likhet i känsla och stämning mellan hembygden och det hon här upplevde. Tillbaka i Sverige fortsatte Berta att omsätta sina erfarenheter i bild, nu genom stora applikationer med frihetsmotiv.

Tidigt ville Berta att Sara också skulle åka till Afrika. I ett brev skriver hon: "Sara rara. Jag drömde mycket om dig i natt. Du hälsade på mig i Hammerdal, men hade bestämt dig för att lifta genom Afrika. Själv lever jag med halva jaget i Afrikat igen. Nog åker du dit en gång?" Och Sara for, hösten 1960 kom hon iväg. Men först efter att Berta fått rycka in och hjälpa henne att leta rätt på passet, som hon glömt kvar på Kajsaberget. I ett brev fanns instruktioner om var Berta skulle leta: "Det ligger antingen i vita skåpet bredvid radion, eller i någon av lådorna i skänken. Och om det inte är därnere måste du vara så godagud och söka däruppe. I rosenkammarens bokhylla. I skrivbordet. Du är måhända den enda jag skulle släppa in i mitt skrivbord. Det spelar ingen roll vilka brev som faller i din hand – dom faller väl till!!! (Vi flyter alla i det Stoorä Fostervattnet. Särskilt du...) Om passet inte återfinns i normala gömmor – se efter i alla jackfickor, i gamla skolväskan kanske, på hatthyllan därnere...?"

Och någonstans fanns det, för Sara kom iväg. Att få visum till Sydafrika hade emellertid inte heller varit självklart; för det hade hon måst lova att inte skriva några tidningsartiklar. Det hade nämligen ryktats att motivet för hennes resa var att studera rasfrågan, något som från början inte var hennes intention. Berta uttryckte dock redan före Saras avfärd sina farhågor. I dagboken skrev hon: "Jag är rädd att Sara kommer att stöta sig med det vita Afrika."

Till en början gick det bra. I breven hem till Berta flödar tacksamhet och entusiasm: "Älskade Berta, tack för att du finns och för att du gett mig Afrika. Jag kan bara inte fatta att jag inte farit hit förut. Om du visste hur dina tavlor står upp för min inre syn när jag nu ser de levande barnen. Skallarna, armarna, sättet att springa. Var på sjukhuset igår. Denna krälande flock av ungar, så fulla av tillit, av tålamod. Och några av de allra sköraste, skönaste – ska de orka leva över? Måste alltid de bästa förgås? Och Berta svarar: "Kära vandrerska i världen. Några kontinenter skiljer oss åt men ändå tycker jag inte att du är längre bort än när du bodde här på Kajsaberget för några veckor sedan. Jag följer dig, är med dig på stigarna mellan sjukhus, skolor och kraaler. Har man nån gång upplevt Afrikat har man det i blodet för resten av sitt liv."

Men Sara blev inte kvar så länge på landsbygden; hennes politiska jag tog överhand. För att bättre förstå hur apartheid fungerade sökte hon sig till det mer intensiva livet i Johannesburg. I breven hem berättar hon om hur hon sitter i rättsalarna och följer processer mot människor som anklagats för brott mot raslagarna. Hon skriver också om människor hon möter – och inte minst då om en "irländare". Till Berta skriver hon om sin attraktion till mannen, med tillägget att "berätta för ingen om det irländska hjärteirret." Samma "hjärteirr" blev sedan förebild för huvudpersonen i boken "Jag och min son". Ett annat möte ledde i stället till en brutal konfrontation med landets raslagar. I februari 1961 arresterades Sara efter att ha påträffats i samvaro med en svart man, vid namn Pieter. Fallet fick stor uppmärksamhet, både i Sydafrika och i övriga världen. Hemma i Sverige överfölls Berta av pressen med frågor om vad hon visste om förhållandet mellan Sara och Pieter. Men Berta förblev, trots allt – sant och osant – som sades och skrevs om Sara i medierna, "stum som en fisk". I dagboken framgår dock hur orolig hon var för sin vän: "Alla tankar kretsar kring Sara."

Samtidigt med dramatiken i Sydafrika var det dags för invigning av teaterridån "Fjället och morgonen", den som Sara tidigare uttryckt

så stor begeistring inför. Med sig i bagaget till Skellefteå hade Berta ett nytt porträtt av Sara, att sättas upp i teaterns foajé. "Skellet", som staden kallas i Saras böcker, hade ju varit närmaste stad för Sara under uppväxten och nu var man stolt över sin berömda "dotter". Berta blev genom porträttet en förmedlande länk. När Sara fick se bilden tyckte hon att det var "flickan från Missenträsk" hon såg.

Det föll sig nu också så att samma dag som festligheterna i Skellefteå ägde rum lades åtalet mot Sara och Pieter i Johannesburg ner. Dagen efter fanns både Sara och Berta med på förstasidan av Västerbottens Folkblad. Berta på bild, festklädd i teatersalongen och säkerligen lättad efter all oro för Sara. Ovanför bilden en rubrik om det nedlagda åtalet, vid sidan en text om porträttet av flickan från Missenträsk. I pressen blev det även efter frigivandet fortsatta förtalskampanjer mot Sara. Men Berta avrådde henne från att gå i polemik med skribenterna. I dagboken skrev hon: "Om någon kan jag intyga att du inte åkte ut för att blanda dig i politik och problem. Men problemen sökte dig. Du vore inte du om det inte tog eld i dig."

När Sara senare på våren kom hem, efter att ha blivit utvisad från Sydafrika och därefter tillbringat några månader i Tanzania, var Berta både lättad och glad över att ha sin vän nära igen: "Det finns ingen i världen som är intressantare och roligare och mer givande att prata med än Sara" står det i dagboken. Men vartefter tiden gick lät Berta också ana att samvaron ibland kunde bli *för* intensiv. Sara var ständigt närvarande, med tankar och problem, och önskemål om att Berta skulle läsa alla hennes manus. När Berta till slut upplevde att hon knappt fick tid till eget arbete valde hon att flytta från Sara, och Gröndal. Det här var en bit in på 1960-talet och Bertas längtan stod till att åter koncentrera sig på sitt favoritmotiv, barnen. Efter lappmarksbarnen på 1940-talet och Afrikabarnen på 1950-talet var det nu andra barn hon mötte – stadens barn och barn i en mer stressad tillvaro. Även Sara hade mött många barn genom åren, i breven ofta

omnämnda som ”ljuvliga”. Det gällde inte minst barnen i Afrika, dit den nu snart 40-åriga Sara återvänt, denna gång till Kenya. Till Berta skrev hon: ”Ty Berta – hör nu här. Jag måste ha mig ett litet negerbarn, så svart, så glatt... Jag har spelat barnrollen själv i alltför många år nu, jag vill bli vuxen... Jag har lärt av de svarta mödrarna hur ett barn ska tas, jag ser hur de gör, jag ser att de gör rätt...”

Som vi vet blev det inget barn för Sara. Tid hade väl knappast heller funnits när Sara från mitten av 1960-talet blev alltmer politiskt engagerad. Det var inte alltid som Berta kunde solidarisera sig med vad Sara höll på med, särskilt inte under hennes mest sovjetvänliga period. Men kring Vietnamfrågan kom båda att bli djupt engagerade; Sara genom att stå på barrikaderna och gå i spetsen för demonstrationer – ”hon brinner som en fackla”, skrev Berta i dagboken. Berta genom sin konst – med bilder på mödrar och barn på flykt från kriget.

Ett annat starkt engagemang gällde de strejkande gruvarbetarna i Norrbotten. Sara skrev boken ”Gruva” och for land och rike runt med sina brandtal. Berta hade vaknat en morgon och tänkt: ”Skulle inte målarkåren också kunna göra en insats för de strejkande i Malmberget.” Hon fick med sig sina målarkamrater, och en annons blev införd i Dagens Nyheter med uppmaningen att skänka konst till stöd för de strejkande. Konstverken auktionerades ut och intäkterna skänktes till strejkkassan.⁴

Även kring ”zigenarfrågan”, som det hette på den tiden, var de båda aktiva. En grupp romska flyktingar var på väg att utvisas. Ett telefonsamtal från Sara till Berta hösten -69 lød. ”Vill du skicka ett telegram

4 En del av konsten köptes av Gällivare kommun och har under de två senaste åren åter uppmärksammats och visats på olika håll i landet under namnet Strejkkonsten. Initiativtagare är Ingela Johansson som också skrivit en bok med samma titel.

till Palme i kväll! Du vet att zigenarfrågan avgörs i morgon definitivt. Palme är enda hoppet nu efter gårdagens skambeslut. Bara fem, sex ord, en vädjan, helt personlig, som ligger på hans bord i morgon.” Och Berta lovade. Men utvisningen verkställdes, trots många års kamp för romernas rättigheter med Katarina Taikon i spetsen.⁵

Mitt i allt detta började Berta tycka att Sara kommit för långt bort från sitt skönlitterära författarskap. Hon hävdade att en diktares största tillgång är den djupa kännedomen om en speciell uppväxtmiljö, och att det bästa som Sara skrivit fanns i hennes tidiga böcker. Till svar på hennes funderingar hade Sara höjt rösten och ropat: ”Vill du att jag ska skriva hembygdsböcker igen. Vet du inte att det är krig i Vietnam!” Berta sa inte så mycket mer, men tänkte tyst, och skrev i sin dagbok: ”Kanske hittar du tillbaks till Västerbotten nån gång igen, lilla Sara.” Lite senare har Berta noterat att Sara börjat tala om en längtan efter att skriva ”en slags roman” som skulle handla om Norrland – och då framförallt om mamma Jenny. Som vi vet dröjde det länge innan hon var framme vid sin mamma, ett helt Jernbanepos kom emellan. Men väl igång med sina nya hembygdsromaner hade hon sagt till Berta att ”det kändes som att komma hem”.

Och Sara var verkligen på väg hem, även geografiskt. I mitten på 1970-talet hade hon lämnat både Gröndal och Hammerdal och åter-

5 Frågan har fortsatt aktualitet, med stor utsatthet för romer även idag, i Sverige och i övriga Europa. Samtidigt har kampen för romernas rättigheter nyligen uppmärksamrats på flera sätt: Lawen Mohtadi tilldelades 2013 det första Sara Lidman-priset för sin bok om Katarina Taikon, hennes liv och kamp. Den 87-åriga Rosa Taikon fick 2013 års Olof Palmepris för sin 60-åriga kamp för romers rätt till ett värdigt liv. Hennes engagerade tal till politikerna vid utdelningsceremonin i gamla riksdagshusets andrakammarsal avslutades med uppmaningen: ”Sluta att bråka med varandra! Gör något tillsammans för romerna nu, idag”!

vänt till Missenträsk. ”Och där, Berta, där sitter dina kor ovanför orgeln och är heliga”, skrev hon i ett brev. De två vännerna kunde nu inte träffas lika ofta som förr. Men Bertas fortsatt ömsinta förhållande till Sara framkommer i följande karakteristik: ”En trollgumma från skogarna i Missenträsk. För mig samtidigt det lilla lappmarksbarnet som jag lovat att hjälpa och råda – hur löjligt den än låter för dem som bara upplevt den starka Sara”.

När *Din tjänare* hör kom ut, 1977, skrev Berta till Sara: ”Det är ett konstverk som står över det mesta. Kanske blir den svår för folk utan referensramar till Bibeln.” Men för Berta var den inte svår. Det bibliska berättelserna låg henne så nära och hade följt henne i hennes eget skapande genom åren. En tilltagande synförsämring på 1980-talet gjorde att hon med hjälp av förstoringslampa börjat arbeta med små akvareller, alla med bibliska motiv. Hon kallade dem sina överlevnadsbilder. ”Tvånget att måla känns som en räddning till livet”, skrev hon. Det sista bevarade brevet från Sara till Berta, i slutet av 1980-talet, avslutas: ”Lev Berta och orka. Ty dig till akvarellerna, igen och igen...”

Det sista brevet från Berta till Sara, från början av 1990-talet, är skrivet med en tjock filtpenna och utan att Berta själv kunde läsa vad hon skrev: ”Sara, Sara. Någon sa i radion igår att ingen svensk författare nådde upp till Linna, inte Ejvind, inte Ivar, inte Moa. Möjligen Sara Lidman. Du hör att du måste skriva!! Du har så otroligt mycket kvar att berätta. Ingen kan göra det tillnärmelsevis så fint som du. Jag ber dig: Skriv! Din blinda vän Be.”

Och Sara skrev. Äntligen var hon framme vid sin mamma Jenny. När *Lifsens rot* kom ut, 1996, var Berta död sedan två år tillbaka. Men på bokens framsida hade Sara satt ett självporträtt av den konstnär som hade betytt mest av allt för Berta: den tyska konstnärinnan Paula Moderson-Becker. I en dedikation i en bok till Bertas systerdotter skrev Sara: ”Med Berta i hjärtats kärnhus – och Bertas skyddshelgon Paula på omslaget...”

När *Hjortronlandet* några år senare gavs ut i en nyutgåva ville Sara att några av Bertas lappmarksbarn skulle vara med på omslaget. ”Syskon” heter bilden som den här gången fick illustrera Saras berättelse om barnen på den västerbottniska myren. Vi tror att Berta i sin himmel gladde sig åt att än en gång få vara med och ge uttryck för den stora kärlek till människor som hon i så många år delat med sin syskonsjäl Sara.

Sara och sam-vettet
2014

Sam-vettet i Saras tankevärld och verk

NÄR VI SAMLAS för de här Sara-Lidman-dagarna – är ljuset alltid med oss. År efter år. Det stora allt genomlysande marsljuset som Sara älskade så.

Så också idag.

Men under veckan som varit, som har varit just en av de här riktigt välsignade marsveckorna, när ljuset har räckt till och flödat över, har jag också gått och tänkt på stjärnhimlarna. ”jag har gått inunder stjärnorna”, för att citera Pär Lagerkvist fina gamla dikt – varje kväll, tillsammans med min hund. Och där har jag gått och tänkt på Sara Lidmans sam-vett. För varje gång hunden stannar för att fördjupa sig i ett för mina sinnen förstummat doftspår har jag varit tvungen att vända blicken mot himlen och bara känna in. För något ska man ju göra när man utrustats med så klent doftorgan. Man får nöja sig med att förundras. Bland annat över detta oerhörda att vi alla är varelser som går inunder stjärnorna. Och inte mindre oerhörd är tanken på att hunden inte behöver vända blicken mot skyn för att förundras. Han är i ett med allt. Bara så. Utan frågor, men med absolut närvaro. I ljuset likaväl som inunder stjärnorna. För en människa som har förmånen att få slå följe med en sådan varelse tar förundransögonblicken aldrig slut.

Med den personliga tankebilden överlämnad till er, ska jag nu försöka närma mig dagens ämne, Sara Lidmans ”sam-vett” och reda ut

några tanketrådar kring det. Och på ett eller annat vis kanske jag landar på hundspåret igen, till slut, inunder stjärnorna.

Men låt mig börja från ett annat håll – nämligen från Sara Lidmans dagböcker, som jag har hållit på att jobba med ett par år (och, som kommer ut som bok i höst med titeln *Stilens munterhet*. Sara Lidmans författardagböcker från Missenträsk 1975-1985).

I en smått kuriös formulering i en anteckning från senhösten 1976 skriver Sara Lidman i sin dagbok: ”ska jag sluta odla samvete och jobba ett tag?” Det är förstås en ordlek, lite i samma stil som när hon många år senare i en tidningsartikel konstaterar: ”Bokstäverna – de egenmäktiga bokstövlarna – hur dom får oss att stappla”. Här skymtar en samförståndets blinkning åt Gunnar Ekelöfs ”bokstävlar”. Med en enkel vokalländring gör Sara Lidman dem gångbara – och därmed felbara. Alltså mänskliga. Som skodon betraktade tänker jag mig dem som en korsning mellan Mästerkattens magiska stövlar och Nancy Sinatras coola boots – ”One of these days these boots/ are gonna walk all over you...”

Med samvetet förhåller det sig både annorlunda och likt. I dagboksnoteringen har Lidman raderna innan berättat om en dröm hon haft om den nyligen bortgångne fadern Andreas. Ur drömmen sipp-
rar hennes självförebåelser fram, hon plågar sig med tankar på de försummelser mot fadern som hon anser sig skyldig till. Det är där samvetet kommer in. Som en överbrukad och möjligen övergödslad gröda. Som likaledes har den mänskliga faktorn som förutsättning; snubbelfaktorn, bokstöveramlet.

Det riktigt intressanta är att samvetsodlingen på sätt och vis kan sägas bereda mark för en annan och mer typiskt lidmansk art att börja spira i språkmyllan. Nämligen ”sam-vettet”. Som är något helt annat, närmast en vildsådd avlägsen kusin till samvetet. Småningom ska det växa till en egen och särartad filosofi. Tanken på det har börjat formas redan under tiden för Lidmans flyttning tillbaka till hembyn Missen-

träsk, under åren i mitten och slutet av 1970-talet, när hon på allvar går in i skrivandet av det som ska bli romansviten *Jernbanan*.

Innan ordet funnit sin slutliga tankeform och kan börja slå rot i berättelsen famlar hon efter dess betydelse i platsen, i landskapet. Det är också ett förankringsarbete som har att göra med sökandet efter romanens berättarspråk i stort. Vägen till orden, stilen och berättelsen, går genom platsen, genom landskapet – men också det omvända gäller. Den första tiden efter flyttningen försöker Sara i dagboken ringa in den utmaning hon ser framför sig: ”Utmaningen från tomheten mellan människor, det glesbefolkade./Att få tag i det som är där – i det tomma – att komma fram till trädens språk/ till att det som levat och lever / till någon betydelse av det”. (24.8.75)

Här finns en aning om att tomheten och glesheten mellan människor hårbärgerar en diffus längtan. För att kunna fånga dess innebörd gäller det att först komma fram till ”trädens språk”. Och hon är medveten om att det inte finns några genvägar: ”Måste få tag i naturen först när den där boken ska göras. Naturen först. Det är så här uppe.” (11.9.75)

Genom dagboksanteckningarna kan man följa hur de här tankarna bit för bit vecklas ut, parallellt med romanskrivandet. Nästa steg är lösgörandet av stavelserna, som gör en lov via engelskans ”con-science”, innan det slutligen landar i ”sam-vett”. Mellanrummet hårbärgerar en innebörd som överskrider delarna, samtidigt som det förutsätter spänningen mellan dem.

”Sam-vettet” lånar betydelse både av ”samvete” och ”vett”, men är också något eget och annat. Det är ett vetande som är ”bortom”; en förnimmelse av en möjlighet till delaktighet i en större gemenskap. Det är ”något annat” som ligger i yttersta utkanten av människans verbala förståelse av existensen, men som djur, träd och ofödda barn står i nära kontakt med.

Här kan man ana att Lidmans originella legend om ”vredens barn”, den som kom att ge namn åt romansvitens andra bok, också står i

omedelbar förbindelse med tankarna om "sam-vettet". Vredens barn är de ofödda, de som vilar och bidar sin tid i trädkoppar eller moln, i en varats nollpunkt där både språk och människa ännu står utan röst och kropp. För att kunna födas måste vredens barn själva utse sina föräldrar, därtill drivna av en "livsglädje stegrad till ursinne".

Barnets kontakt med "ur-sinnet" finns med i bakgrunden när Lidman några år senare uttryckligt sätter "sam-vetts"-tanken i relation till sitt eget författarskap och dess symboliska begynnelse, i essän "Före ordet" i boken *och trädet svarade* (1988). Hon berättar här om hur hon som liten flicka blev djupt och ömsesidigt förälskad i en gran som stod alldeles bakom stugknuten. Granen är en "han", men saknar ord. Han kommunicerar istället genom "bruset", inom och mellan orden:

"Han visste något annat. Och detta andra blev mer och mer omfattande – ljus, vatten, stjärnor, daggmask, hästar, hela byn, alla de andra träden – allt allt från jordens djup till himlens höjd

och vad som egentligen sades inuti det som brusade."

"Sam-vettet" ställer alltså människan i nära släktskap till granen, daggmasken, världstrymden och innesluter henne i det stora alltet. Det är en möjlig men riskabel ekologi, som kräver språket i pant. I "Före ordet" ställs den lilla flickan inför detta ödesval när hon ska börja skolan: "Jag hade att välja mellan Granens sam-vett / att låta mig förträdas/ eller att lära mig alfabetet/ och bli som folk". I romansviten får "Sam-vettet" ge namn åt ett särskilt dramatiskt kapitel i den femte romanen, *Järnkronan*. Det är när den slagne hjälten Didrik Mårtensson under sin fängelsevistelse känner samma sugande lockelse, att "uppgge språket", att ge efter och bli ett med fängelsekroppens kollektiva, ordlösa sammanhang.

På så vis utgör sam-vettet ett hot men också ett löfte, en möjlig tröst. I sam-vettets stund förnimmar Didrik aningen om en lycklig

gemenskap, som han förknippar med barndomstiden: ”att det fanns ett sam-vett i naturen som höll ihop allt, att träd, vatten, myra björn ekorre kråka och sork [---] att människan kunde bli delaktig i detta sam-vett om hon ville leva som ett djur eller ett träd”. Men precis som Sara-flickan tvingas han syna insatsen: ”Det kostade bara orden. Bara modersmålet.” Och han avstår.

Det är ett tungt ögonblick. Men avgörande för överlevnaden. För i sam-vettets uppgivelse av orden lurar också vansinnet. De jagande drömsyner och hallucinatoriska tankar som hemsöker Didrik under fängelsetiden härstammar från sam-vettets gränsland, i det mänskliga förnuftets utmarker. Det är som sagt, till lika delar, en lockelse och ett hot. Men också en möjlig flyktväg för den som lever i sådana omständigheter att det mänskliga inte längre bär som livsyta.

I dagboksanteckningarna kan man – när man en gång fått syn på det – följa hur ”sam-vettet” ständigt lurpassar också i Saras egen vardag. Sam-vettet bor i tomhetens, ”intets” hot och löfte som verkar ruva i själva luften, rymden över gården i Missenträsk. Det bor i den tystnad och det ”kosmiska illamående” som Sara försöker slå hål på med klockornas tickande, – ja, ni som har gått i Saras Tankegång och begrundat väggklockan från Missenträsk med den vidhängande instruktionen till husets gäster om att inte glömma att dra upp den har nog redan anat det här – hon skriver –

Jag har haft svårt att tåla tystnaden, jag har uppfattat den som ”rytm-lös” – som om Universum skulle kunna sippra in och förskingra mej. Alltså har det varit viktigt att ha kösklockan tickande, som husets hjärta: men att dessutom varje rum måste ha en väckarklocka ”som håller stånd emot yttre rymden”

Den där hotande förskingringen handlar, det vågar jag påstå, om insikten om sam-vettets närvaro. Den som alltid finns närvarande i

hennes arbete som författare. Särskilt nära kommer det i stunder när skrivandet går i stå – som här i en anteckning från hösten 1984: ”Men om en sån här dag får som den vill kan man flyta ut i total språklöshet/ På ett sätt vill jag bli språklös – komma förbi tugget, de uttjatade moralistiska påståeliga frågeställningar som allt kör i” (18.9.84).

Som tankefigur står sam-vettet därför också i nära förbindelse med de utmaningar och risktaganden som Sara Lidman ålägger sig i det litterära skrivandet. I samma passage som hon skriver om den hotande (och lockande) språklösheten beskriver hon motsatsen, det tillstånd av skrivflöde som i bästa fall skulle inträda ”om man vore tillräckligt koncentrerad / tillräckligt själv-lös”. Här anar man ett större mönster, en grundton inte bara i författarskapet utan i en hel livshållning. I positiv mening kan ”sam-vettets” löfte om alltings sammanhang och samhörighet knyts till det utforskande av gränser och mellanrum mellan genrer och stilar, och det outtröttliga insamlande av berättelser, ord och uttryck som hon är sysselsatt med under de här åren. Denna rörlighet i språket skapar en säregen rytmik av återkomst och igenkännande även i de publicerade verken. Ord och fraser födda i en marginalanteckning eller en dagboksnotering färdas intakta in i romaner, debattartiklar och föredrag. Överallt i texterna pågår detta återbruk, ombruk och nybruk av ord. Som att allt verkligen hör ihop med allt.

Sam-vettets tankelinjer löper genom hela *Jernbanan*, även om det inte alltid utpekas med just det ordet. Men det flätar samman människolivet och – kan man tillägga – författarlivets sammanhang med den ständiga dragkampen mellan hot och lockelse, behärskning och hängivelse. Det finns i hög grad närvarande i Rönnegs sinne såsom vi möter det i Lifsens rot. HOTET om som följer med henne så påtagligt från barndomstiden att hon tycker sig se det som i utkanten av synfältet, som en skugga och ett ljusfenomen som knyts till den efterblivne brodern Loves korta liv och hans absoluta livsnärvaro och livsglädje. Löftet som hägrar i erotiken, i hängivelsestunderna – när hon bara

lyckligt hänger sig i Isak Mårtens armar –

Det var att dö och återfödas. Det var att bli tröstad för en urtid av oförätter. Det var att inte behöva något språk – och att inte undra över vad som sades i stugan på dess främmande tungomål.

Och naturligtvis finns sam-vettet också med i den dramatiska födelsescenen som, mitt i det bländande marsljuset, inleder den sista romanen i sviten, *Oskuldens minut* – när det vredens barn som snart ska födas som författarens alter ego Nanna överfaller sina utsedda föräldrar, Isak Mårten och Rönnog.

Historien om sam-vettet är alltid också en historia om sorg. Avståendet från att låta sig ”förträdas”, som Sara-flickan kallar det i ”Före ordet”, rymmer oundvikligen en sorg. Den går inte över. Den är livslång.

Av egen erfarenhet vet jag dock att hundar och stjärnhimlar kan erbjuda lindring – för dem av oss som en gång ställts inför ”sam-vetts”-valet. Alltså inte samvets-kvalet utan sam-vetts-valet. Jag tror det är en viktig skillnad.

Och med det står vi inunder stjärnorna, igen. Med hunden. Och det fina är att vi där kan göra sällskap med årets Sara Lidman-pristagare Elisabeth Rynell. I en dikt som jag nästan har läst sönder, den heter ”Ur: Hundens stjärnbild” och finns med i diktsamlingen *I mina hus* (där man också kan läsa den utesägligt vackra och sorgliga dikten ”Saras ansikte”, som handlar om Saras sista tid i livet).

Den handlar just om det här, svåra och stora med ”sam-vettet”. Och egentligen är det förstås synd att rycka ut ett par rader ur en sådan rik och underbart betydelsemättad och förundrande dikt, men tiden tillåter mig inte annat... så jag gör det ändå, med en uppmaning till er alla att läsa den i sin helhet senare. Så här låter bara ett par av raderna:

”Den gamla världen
är den större
alla stegen
flyter genom den
stegen som gått före

Min hund
spårade dem
med obeskrivbar kärlek
sänkte han sin svarta nos
ned i världarna och
utforskade dem”.

MONICA L EDMONDSON

FOTO: CARL-JOHAN UTSI

*I sina Prada skor står hon där på fjället
tuff och snygg
tjejen från Sápmi Sameland*

*Alla är där
SVT, BBC, CNN*

*Alla är där
mitt i den vida vita vintern*

*Men var ska hon börja
hur ska hon hinna berätta allt
innan filmfolkets batterier tar slut i kylan
och hon själv blir en isprinsessa utan ord*

Nu är det bråttom

*Bråttom att berätta historien om alltings ursprung
och om varför kärlet av glas
är du och jag*

*Den exklusiva röda klänningen är för kall
snart avdomnar kölden tanken
och det som ska sägas blir inte sagt*

*Hur
ska hon börja?*

Motstånd mod och naturens oköpeliga värden

Språkets makt

Innan grävskopornas intrång i markerna och borrhålens i berget hör vi exploatörerna och deras påhejares språk. De ska samla riskkapital för investeringar och bygga upp ett kunskapsövertag för att få igenom sina projekt. De använder orden som främsta insatsmedel. Sprängmedel och annat är sekundärt. Vår näringsminister stödjer sig på EU:s mineralstrategi när hon entusiastiskt talar om landets mineralstrategi & gruvboomen. Det verkar finnas en brådska att tömma vårt lands berggrund som framstår som oförklarlig. Staten bjuder på information från borrhållsarkiv och geologiska kartor som om det var ett smörgårdsbord. Malmtillgångar oavsett halter får hämtas till världens lägsta pris, mineralavgiften är ynka 0,5 promille. Det mesta av vinsten går till gruv- och riskkapitalbolag i skatteparadis, kvar återstår miljöskulder för det allmänna att ta hand om. Sara skrev i ett annat sammanhang om ”konsten att ge bort ett land utan att dess medborgare märker det”.

Hur ser du Marie på denna överhetens eufori kring gruvnäringen och som räddningen för vårt land?

Under åren som jag arbetat med den här frågan har jag kunnat bevittna hur de här tongångarna är. Vi har kunnat lyssna till reger-

ingens och branschens retorik och agerande. Företrädare har gjort flera försök att avfärda kritiken så fort den uppkommit. Vi har fått fördjupa oss i frågan, läsa på, dela erfarenheter, hitta kunskap och forskning. Men det vi har sett är att gruvdebatten är något som bara tilltagit i styrka. Debatten har vuxit fram i hela landet, har fått ett brett engagemang och kunskapen har ökat. Men fortfarande är det ett kunskapsbehov och kanske mer att förmedla de kunskaper som finns så att det blir lättare för gemene man att ta del av dem.

Med den bakgrunden börjar det nu te sig alltmer märkligt och snart absurt med regeringens agerande och argument kring den utarmande svenska mineralpolitiken. Det är tydligt att industrin drivs av tunga intressen och att kopplingen mellan industrin och makthavarna är tät.

Vi har gruvor i Sverige och kommer ha gruvor i landet men just nu ser vi ett subventionerande och främjande av en miljardindustri som är allt annat än hållbar.

Miljömedvetenhet och motstånd

Vi har sett en annan vilja än den påbjudna i olika lokala folkomröstningar som hållits. De har gällt planer på lagring av atomsopor eller överledning av vatten-drag, i Malå, Storuman respektive Vilhelmina beträffande Vojmån. Trots löften om jobb och utveckling har projekten inte accepterats av folkflertalet. I riksdagen nedröstades planerna på en dämning av Vindelälven. Idag står striden om Gallak, Ojnareskogen, Oviken och Vättern

Förespråkarna för gruvbrytningens expansion i Sameland hävdar att protesterande miljövännar och samerna bara talar om exploatörer men inte med dem. Är det så?

Inte alls. Vi har försökt prata med dem under lång tid. I vårat fall kring Rönnbäck har vi hela tiden efterlyst öppna möten där alla är väl-

komna och som protokollförs. Detta är dock inget som bolaget IGE/Nickel Mountain varit intresserade av. Däremot har de varit väldigt angelägna om att prata med folk enskilt eller vid något enstaka ”informationsmöte”. De har hela tiden bett oss vänta. Vi ska vänta att de ska komma längre i processen, på deras rapporter, på samrådsprocessen, vi ska vänta ända tills miljöprövningen – vilket är något som sker allra, allra sist i en prospekteringsprocess – efter år av prospektering och lobbyarbete från såväl exploatörens som kommunens sida.

I den växande gruvdebatten har bl.a. föreningen Urbergsgruppen bildats, vilken aktivt har deltagit i dialogmöten kring regeringens mineralstrategi samt vid Georanges årliga gruvseminarium – dock utan att få något särskilt gehör eller påverkan av utformningen av mineralstrategin.

Man måste vara medveten om att från exploatörens och hela gruvbranschens sida ligger det i deras intresse att debatt och ordväxling inte sker offentligt. Ur vår synpunkt är det dock självklart att eftersträva öppenhet i debatten så att så många som möjligt kan delta i samt följa den – för att ta del av information och kunna bilda sig en egen uppfattning om vad som håller på att ske. För enligt Sveriges minerallagstiftning är det väldigt få som har rätt att delta i processen – antalet s.k. sakägare hålls nere till ett minimum, oavsett projektets omfattning.

Regeringen har, pga de senaste årens sammandrabbningar och debatt, gjort satsningar på utökade dialogprocesser och ska ta fram en handbok för dialog. Ökad dialog är dock inget som löser de stora problemen som debatten handlar om – att människors liv, kultur, mat och hälsa sätts på spel till fördel för dagens minerallagstiftning och mineralpolitik.

Hur uppfattar du att prospektörer, gruvbolag, myndigheter och lokala befattningshavare/politiker förhåller sig till lokalbefolkning och urfolk i samband med den planerade nickelgruvan?

Processen angående den planerade nickelgruvan i Rönnebäck har för min del pågått i många år nu. För min dotter Freja har den på-

gått hela livet, och för sonen Ailo nästan hela hans liv. När vi började kampen fanns det inte mycket information att tillgå. Exploatörernas hembesök och bemötande av olika grupper följer ett klassiskt mönster hos exploatörer och koloniserare.

Därefter skulle jag vilja beskriva det som en oerhörd nonchalans. Som enskilda grupper, familjer eller individer är man oerhört utsatt – helt utlämnad i händerna till exploatören. Som jag sa tidigare så vill de bara att alla ska foga sig och vänta till den slutliga mark- och miljöprövningen. Och i väntan på det hålla tyst. Alla hävdar att de bara följer den svenska minerallagstiftningen.

Kampen mot gruvetableringar eller den gruvkritiska rörelsen (Arne Müller) är i tilltagande. Den är global. Vi hör att motståndet sker utifrån flera perspektiv – hållbarhet, rättvisa, urfolksrättigheter, markägarintressen samt kultur. Motståndet handlar om allas rätt till fast mark, rent vatten, frisk luft och bevarade kulturmiljöer. Men ytterst handlar det om språket. En direktör för landets största gruvbolag, LKAB, uttryckte för något år sedan: ”Vi har sedan 70-talet varit tillbakaträngda opinionsmässigt och varit ständigt ifrågasatta, särskilt från miljörörelsen, men nu har det vänt. Nu är det vi som har ordet och initiativet i debatten”.

Är det verkligen så?

Jag skulle vilja säga att gruvdebatten de senaste åren har vuxit sig så stark att den är omöjlig att bortse ifrån. Idag är det nyheter kring gruvnäringen nästan varje vecka. Media är mycket mer på hugget och har börjat lyssna på den ökande gruvdebatten. Å andra sidan fortsätter Sveriges regering benhårt att gynna och subventionera gruvnäringen, trots att kritiken växer. De fortsätter föra en mineralpolitik som är utarmande och som de deklarerat att de inte vill ändra på i det första laget. Till det har gruvbranschen och dess lobbyorganisationer enorma resurser och stort inflytande. Vi har även EU som driver på mineralpolitiken i Norden.

Domstolen – livets beroende av vatten och skog

Sara kritiserade den latinamerikanske författaren Garcia Marquez för att han inte tillräckligt uppmärksammat en annan nöd än kärlekens, som går i dagen, nämligen jordskorpan. Det gällde romanen ”Kärlek i kolerans tid”, bara i slutet skildras hur en flod, Rio Magdalena, håller på att dö ut. Urskogen längs dess stränder har huggits ner för att täcka båtarnas behov av bränsle. ”Det gör inget säger en båtkapten, om några år kommer vi uppför den torra flodfåran i lyxbilar”. Sara frågar sig om det är det som är Marquez ärende i romanen, att berusa oss med en skröna i kolerans tid samtidigt som han omärkligt leder oss till denna domstol: livets beroende av vatten och skog?

Tycker du att dagens makthavare som talar om försvarsvilja, verkligen försvarar livets beroende av vatten och skog?

Nej. Absolut inte. Det enda som verkar betyda något är marknaden. Inget har ett värde förrän det ”skördas”. En skog eller ett storslaget landskap har inget värde i sig. Det är inte förrän du hugger ner skogen som den tillskrivs ett värde.

Man kan globalt se vid naturskövling att det ofta är kvinnorna som tar ton i kampen för naturen och livet. Att de tillslut ställer sig upp för att försvara sina barn och kommande generationer. Jag tror att det är något som ligger oerhört djupt rotat.

Giftfri mark, luft, mat och vatten är på något sätt så självklart för många i Sverige att man tar det för givet. Är något jobbigt eller hotat så ska det till någon quick-fix, en köpeslösning eller så flyr man. Det där är inte mitt problem, det får någon annan sköta. Jag klarar mig alltid. Vi har vatten i kranen och maten kan jag handla på Konsum. Skiter det sig kanske marknaden kan lösa problemet osv. Men faktum är att vi lever i ett väldigt sårbart samhälle. Och idag är rent vatten, luft och lokala matråvaror att betrakta som en verklig lyx. I hållbara lokalsamhällen måste långsiktig mat- och vattenförsörjning prioriteras.

För att makthavare ska agera verkar det tyvärr som att katastro-

fer måste till innan något agerande ska ske, t.ex. Blaiken, Talvivaara, PFOS-skandalen m.fl.

Tron på alltings utbytbarhet

Idag talar gruvexpansionens förespråkare om den tekniska utvecklingen, eko-modernisering och affärsdriven miljöutveckling. De vill ge oss tilltro till sina planer på ett utökat utnyttjande av naturen. De inger oss förhoppningar om att de mest storskaliga ingreppen i naturen, även i tidigare orörda marker, går att göra säkert och förluster går att kompensera på olika sätt. Det innebär en tro på att allt är utbytbar och inget är oersättligt, inte ens unika biotoper/livsmiljöer. Biskopen Agardh talade på sin tid om naturens och skogens o-köpeliga värden – ett begrepp som Sara gillade.

Hur ser du på den saken?

Jo, jag håller med. Det vi har kunnat se vad gäller retoriken är en dragning åt green wash av t.ex. begreppet hållbarhet, eller s.k. ”miljögruvor”, vilket är en utopi. Detta ökar snarare på riskerna att driva igenom projekt med hjälp av sådana begrepp. Som exempel kan man titta på Finlands största naturkatastrof Talvivaara som inledningsvis beskrevs som en miljögruva.

Vad gäller begreppet hållbarhet verkar branschen stirra sig blind på den ekonomiska delen och strunta i resten. Visst skulle det vara bra om en bransch försöker ta ett ökat ansvarstagande men tyvärr förblir mycket av detta enbart försäljningsargument och PR-försök, i jakten på finansiering och goodwill.

När vi inte har en lagstiftning som kan ge reellt skydd och sätta upp starka regler, då försämrar det snarare för de lokalsamhällen som drabbas när exploatörerna kommer. Man är redan idag i ett sådant underläge när det gäller att försöka ta del av ”information” som exploatören kommer med.

Och hur värderar man en livsmiljö, hälsa, vatten och lokal matförsörjning? Professor Runar Brännlund vid Handelshögskolan i Umeå har försökt sig på en beräkning av vad Norrland är värt. Han nämner att det naturligtvis finns värden som helt saknas i dagens beräkningar av BNP. Till exempel: skogen, naturen, jakt och fiske bidrar naturligtvis med ett värde på tillgångssidan. Och föroreningar och avfall från gruvorna innebär stora kostnader. Så vilka saker går att sätta ett pris på? Och vem ska göra det? Vad går att ersätta? Gruvbranschen talar om återställning men det är en omöjlighet, ett område går möjligen att efterbehandla men aldrig att återställa.

I fallet Rönnbäck har regeringen i sin riksintresseavvägning mellan rennäringen och gruvnäringen gjort en utvärdering ur ett strikt ekonomiskt perspektiv, vilket naturligtvis är förödande för alla samer. Man har även bortsett från hela det samiska folket som bor i området då majoriteten av områdets samer inte anses ha talerätt. Hur värderar man ett folk och en kultur? Och vad händer när man börjar sätta olika prislappar på olika samiska grupper? Ett folkrättsligt tänkande saknas och okunskapen kring det samiska folket är stor. Detta är en grov kränkning av mänskliga rättigheter, barns rättigheter och internationellt erkända urfolksrättigheter.

Överspelade råvarubehov

I fråga om planerna på ett gigantiskt dagbrott i Umeälven och Björkvattdalen vid Rönnbäcken är det ju nickel, en basmetall, i berggrunden som bolaget vill åt. Nickel är en basmetall i legeringar för rostfritt stål. Men nickel och andra metaller går väl att återvinna från skrot och soptippar. Stadsnära soptippar eller Urban mining förväntas på grund av koncentrationerna bli framtidens fyndigheter för metallutvinning.

Avfolkningen – ett brott mot mänskliga rättigheter

Etableringen av gruvor tar jobb från bl. a. renskötseln. Bolagen kan betala högre inkomster för arbete med gruvbrytning. Det innebär att renskötseln kan omvandlas till en hobbyverksamhet, såsom tidigare skett med småjordbruken. Med minskade inkomster från rennäringsen borde det bli svårare att hålla sig med den utrustning som behövs för rendrift i dagens fragmenterade landskap. Hur ser du på den aspekten?

Det är ett hot naturligtvis. Gruvorna kan även stjäla arbetskraft från skola och omsorg – samtidigt som det medför en arbetspendling med fly-in/fly-out. Arbetstillfällena i gruvorna sker på bekostnad av andra arbeten som är beroende av en giftfri, storslagen natur, tystnad, vidder och lugn samt de arbeten som är kopplade till detta – t.ex. till en turistort med alla dess underleverantörer/kringarbeten.

Ser man specifikt på den samiska aspekten så krävs mark och vatten för att utöva kultur, flera av våra näringar, andlighet och att kunna föra detta vidare till barnen och kommande generationer.

Man kan inte se snävt och isolerat på exploateringsprojekt utan måste tillämpa en helhetssyn. Och se vad som händer med det samiska samhället, lokalsamhället och konsekvenser för hela det samiska folket. Man måste se till kumulativa effekter och undvika ytterligare fragmentering och kolonisering så långt det bara går. Och lyssna till de larm som kommer. Detta handlar ju inte om pengar eller arbetstillfällen när ett helt folks kultur, existens och liv står på spel.

Sedan innebär också fragmenterade och förstörda marker att man bryter en länk till våra förfäder och alla de berättelser, lämningar och minnen som finns lagrade i de platser där vi levt och som bär på vår historia.

För lokalsamhället måste man ha klart för sig att en nyetablering av storskalig gruvverksamhet innebär en mycket stor påverkan på andra näringar, varumärke/destination, miljö, vatten, matproduktion, infrastruktur, service, avfallsdeponering osv.

Återbruk av en kasserad landsända

EU ligger i Sameland. Projektet med Unionen har både en idealistisk och en materialistisk sida. EU upprättar försörjningsstrategier för metaller och mineraler. Tänk bara på Euroatom-fördraget för uran. Hur ser du på de europeiska och globala intressena för en Nickelgruva i Umeälven och vid Tärnafjällen?

EU har en råvarustrategi som driver på Sveriges och Nordens mineralpolitik. Sverige är också Europas ledande gruv- och mineralland. Jag tycker vi hela tiden ser hur makten förflyttas längre bort från våra lokalsamhällen och beslut fattas över våra huvuden och i skymundan.

Regionerna och Sveriges regering ska hävda sig. Alla som vill påverka måste ha goda kontaktnät samt helst bedriva lobbyverksamhet i Bryssel. Synen på Norrland som en koloni kvarstår i allra högsta grad och där bjuder ju Sverige ut mark och vatten.

Man kan fråga sig hur mycket medborgare egentligen kan påverka. Jag tycker det har varit tydligt att kontaktnäten är små där enstaka personer och aktörer varit drivande i detta projekt. I gruvfrågan har kopplingarna mellan industrin, myndigheter och makthavare visat sig vara väldigt intima. Det ser man bl.a. i utarbetandet av Sveriges mineralstrategi.

Våra politiker, kommunen, regionen och myndigheterna har ett ansvar att lyssna på medborgarna och ta till sig av den debatt som förs. Sverige måste även följa internationella konventioner och lagar angående urfolks- och mänskliga rättigheter. Men det är uppenbart att exploatören, kommunen och regeringen inte vill låtsas om det i det här fallet. Vad som driver på kan man bara spekulera i. När man börjar nysta i frågan landar man i storpolitik. Sverige är en liten nation men med mineraler tror man att man får makt. Som företagare och tidigare Umebo har jag genom olika affärsutvecklingsprojekt, jobb och studier byggt upp ett kontaktnät. Jag vet att nätverken i Västerbotten och Umeå är relativt små. Det är dock inte sunt när det är ett fåtal ak-

törer blir tongivande och i princip har all makt. Så att folk i slutändan inte törs tycka till och höja rösten för att de är rädda att stöta sig med vissa personer och aktörer.

Jag tycker Rönnbäcksprojektet är ett väldigt bra exempel på det, såväl lokalt som regionalt. Här verkar det snarare vara så att några aktörer bara bestämt sig att driva igenom projektet, oavsett vad kostnaden blir – oavsett opinionen och riskerna med projektet. Det byggs in politisk prestige. När det är det förfaringssättet som gäller spelar alla tidigare erfarenheter, fakta, forskning och internationella konventioner ingen roll. Regeringen säger t.ex. att man har ”satt ner foten” till förmån för gruvnäringen i fallet Rönnbäck. Bara den retoriken säger en del om vilken inställning man har.

Det är dock många i hela landet som fått sig ett bryskt uppvaknande av beslut från Bergsstaten och som har börjat kolla upp Sveriges minerallagstiftning och mineralpolitik. Det är detta som driver den fortsatta gruvdebatten vidare och involverar allt från företagare, forskare, miljöorganisationer, ekonomer till småbarnsföräldrar och jordbrukare.

Slutplädering – ett försvarstal för trädskramning

Saras försvarstal å Tingshuset i Stenungssund den 22 mars 1988 (och trädet svarade, s 197 ff).

Om vi låter ett samhälle av våldsgärningar utbreda sig dömer vi ut oss själva. Om skogen står död och vattnet blir odrickbart ska det inte bättra vårt eftermäle, att vi alltid varit lydiga och bara gått på order. Om här ska finnas något land för kommande generationer att leva i, då måste vi som nu bevittnar anstiftan till miljömord trotsa de påbud och förordningar som är del av en o-lag. Vi är ohörsamma – ja. Men vi är det i hörsamhet gentemot Livets Träd, det som darrar inuti grundlagen: ”Land skola med lag byggas och ej med våldsgärningar”. (Upplandslagen stiftad 1296)

Hur ser du på den gruvkritiska rörelsen idag jämfört med dåtidens miljökamp?

Ja, vi hade ju verkligen behövt Sara idag! Orden är lika aktuella nu som då. När man får ta del av tankar och kamper som förts decennier tidigare och ser att det gäller än idag, kan man bli beklämd. Men man kan också finna kraft och inspiration i dem. Kämparanda. Dagens gruvssituation, med fredligt motstånd, i såväl Ojnare som Gállok, visar att ibland måste det till mer än debattsidorna för att få upp ögonen på folk och beslutsfattare.

För Björkvattdalens del är utbyggnaden av vattenkraften ständigt närvarande och framför allt de sår och trauman som folk fortfarande lever med. Dalgången har fått utstå flera allvarliga övergrepp under en nylig tid i historien – statens konfiskering av mark, vatten, språk och rättigheter. Rasbiologiska mätningar, på bl.a. min farfar och farmor. Folk tvingades från hus och hem när sjöarna skulle regleras.

Flera människor som var med om detta lever ju och tvingas nu bevittna ännu ett övergrepp, tillsammans med sina barn och barnbarn. Ättlingarna bär naturligtvis med sig detta. Förutom miljö, vatten och hälsa, berör kampen mänskliga rättigheter i Sverige år 2014.

Generellt tror jag att folk inte är lika vana vid att delta vid fysiska manifestationer idag. Därför sker en stor del av kampen via de medel som finns idag – pennan, kameran, filmen, informationsdelning, sociala medier osv. Jag har reflekterat mycket över hur man ska lyfta en fråga, med ytterst begränsade resurser. Jag är övertygad om att alla har betydelse för att föra en kamp eller en fråga framåt. Vi måste vara bejakande och ödmjuka i den här processen. För mig är det en seger om folk bara börjar fundera och samtala med varandra, precis som Sara skriver – i det fria, i omklädningsrum, i matsalar, i skogen.

Kämpaglöden blir stark när man ser att något är fel och det måste till en förändring – när det är stora konsekvenser som står på spel och ett allvarligt hot mot livsmiljöer, kulturarv, vatten, luft, hälsa, mat-

försörjning, andra näringar – och ytterst liv. Man får inte glömma att ibland är det just manifestationer, protester och ingripanden från allmänheten som sätter ljus på frågor och missförhållanden.

I gruvfrågan har det t.ex. uppmärksammat rena regelbrott från exploatörerna – t.ex. skogsavverkning i Ojnare, olaglig vägbank i vattenmagasin i Rönnbäck, sönderkörning av våtmarker både i Rönnbäck och Gállok/Jokkmokk.

Jag tror många människor tror att allt ”går rätt till” men börjar man skrapa på ytan så visar sig något annat. Högriskprojekt innebär just hög risk och olyckor kan man aldrig helt värja sig från. Så det är oerhört viktigt att storskaliga högriskprojekt och dess konsekvenser och risker granskas innan de tilldelas tillstånd och koncessioner. Och att internationella konventioner och lagar följs.

Det vi har jobbat mycket med har varit att dela information och skapa kontakter. Vi har sett behovet av att öka kunskapen, göra medborgare, politiker, forskare och media uppmärksamma på frågan och skapa opinion. Parallellt med detta har det behövts protester, både fysiskt och skriftligt. Men även mentalt – att börja avkolonisera sig. Allt för att få till en förändring som gynnar alla våra barns hälsa, miljö, vatten, mat och lokalsamhällen – både i Sverige och i världen. Varför ska inte Norrland och landsbygden ha ett värde?

Didriks vrede

HAN KALLADE SIG Didrik och var Jörnsbo. Men han var ingen av Sara Lidmans romanfigurer. a´ Sara var ännu inte påtänkt, men det var vreden.

Den 5 maj 1913, tio år innan Sara föddes, uttryckte denne Jörnsbo vid namn Didrik sitt hjärtas mening i tidningen Norra Västerbottens spalter.

Nu var måttet rågat! Det fick räcka! Det var nog!

Så han satte sig ned och skrev en insändare till ”herr redaktör” därnere i Skellet.

En insändare för alla att läsa och begrunda.

Norra Västerbotten, eller Norran som den kort och gott hette i folkmun, hade vid det laget funnits i två år. Redan 1911 hade tidningen fått ett ordentligt genombrott genom att hårdbevaka en mycket uppmärksammanad rättegång om det så kallade Medlemordet. Men lika viktigt var kanske en möjlighet för ”småfolket” att uttrycka sina tankar i en tidning som av vissa betraktades som ”röd” och ”vänster”, eller till och med som ”ett andligt gift”.

Det var också en Jörnsbo som varit en av de pådrivande i att starta tidningen: Anton Wikström. Nykterhetskämpen. Den frisinade politiker. Chefredaktören.

Vem Didrik var vet vi däremot inte, han var bara en signatur tidningen. Men skriva kunde han, för vi kan nog lugnt utgå från att det var en han.

Och han var vred.

Vem var egentligen först: a´Sara eller n´Didrik?

Det är inte utan att man ställer sig frågan när man läser insändaren med den till synes oskyldiga rubriken ”Brev till Norra Västerbotten”.

För det är en text som kanske lika gärna kunde ha skrivits av Sara – om hon bara varit född. Men det skulle dröja till 1923 innan Sara Adéla Lidman kom till världen i Missenträsk och ända till 1953 innan hon debuterade med romanen ”Tjärdalen”.

Före henne fanns alltså denne Didrik som 1913 stod upp till Jörnsbornas försvar och som ifrågasatte påståendet att Jörn var en avkrok på jordklotet.

”Vi får väl med tiden hoppas att bli jämnställda med annat hederligt folk vi också, om vi möjligen förut stått i skuggan” skriver Didrik och hoppas att bibanan Jörn-Arvidsjaur ska bli ”värklighet”.

För i Jörn är man minsann inte alls långt efter. Där läser man både Norran, Bladet (Skelleftebladet) och Skellefteå Nyan (Skellefteå Nya Tidning).

Samt riksdagsprotokoll och huvudstadstidningar.

”Leve enigheten” utropar Didrik som anser att det vore illa om bibanan skulle dö i sin linda.

Och om det nu skulle vara någon ”som ej kan gå med på ett endråkigt samliv så kan han ju packa in och resa till en annan marknad, ty tomrummet torde ej bli så synnerligen stort”, skriver Didrik.

Samtidigt som han hoppas att redaktören inte anser att han ”pjollrat bort sig” i sitt brev, för om så icke är lär han nog återkomma.

Och visst återkom Didrik, även om det dröjde till 1977. Då som huvudperson i Sara Lidmans Jernbanesvit där en viss Didrik Mårtensson kämpar för järnväg, allt för att folket inte längre ska behöva sitta i en avkrok på jordklotet.

Men möttes då a´Sara och 1913 års Didrik? Läste Sara någonsin insändare? Visste hon rentav vem Didrik var?

Svaret lär vi kanske aldrig få, men nog finns något av hennes röst

och vrede i det som Didrik skrev.

Och alldeles omöjligt är ju inte att hon stötte på insändaren någon gång, för Norran hade en stark ställning i Jörn och under arbetet med Jernbaneeposet gjorde Sara många och noggranna källstudier.

Jag minns också att hon kontaktade min egen svärmor, Emma Lidén i Svanselse, för att diskutera något som rörde skrivprojektet. Det var något om oklara affärer släkterna emellan, något som Sara försökte få närmare besked om. Fast någon riktigt klarhet i hur allt låg till lyckades Sara och svärmor inte åstadkomma, men efteråt förklarade i alla fall svärmor och det inte fanns några oklarheter hon och Sara emellan.

”Men det var roligt att pratas vid!”

Jag mötte själv Sara många gånger och jag vill minnas att vi någon gång berörde samtalet hon haft med svärmor. Men detta med Didrik – att det faktiskt en gång funnits en verklig sådan som skrev en insändare med Saras röst innan hon ens fanns – var jag fullständigt ovetande om tills jag en dag stötte på raderna i tidningsarkivet.

Det är ju också i en tidning på utedasset, en sönderriven tidning, som romanens Didrik upptäcker jernbanan i en artikel och inleder sin kamp för att se den förverkligad.

Kanske är alltsammans bara en slump? Kanske inte? Men om inte Sara hade funnits hade jag förmodligen bläddrat vidare utan att läsa detta ”Brev till Norra Västerbotten”.

För att läsa insändaren var som att läsa något av Sara själv, åtminstone bitvis. Som när rösten från Jörn förkunnar:

”Det är först i senaste tid vi gnabbats en smula ...”

Sara tyckte om att gnabbas och kanske var hon och verklighetens Didrik i grunden samma sorts vredens barn.

Insändare i Norra Västerbotten den 5 maj 1913:

Brev till Norra Västerbotten

Av en Jörnsbo

Herr Redaktör!

Någon har, på sin tid, sagt om oss Jörnsbor att vi sitta i en avkrok på jordklotet. Om detta påstående är fullkomligt sant tors jag ej bestrida, utan lämnar det till andras bedömande.

Hur som helst, så ha vi ändå en liten fläck av moder Svea, där våra intressen röra sig på nära håll, vilket ju ej bör förefalla så rysligt oförnuftigt.

Var och en är ju sig själv närmast, heter det i ett gammalt ordspråk, och detta kan ju rimligen få tillämpas på våra förhållanden, stundom åtminstone om ej mer.

Då nu så blev, att vi, som sagt, blevo hänvisade till denna plats av jordens yta, så böra vi oss därom nöja. Vem vet, när allt kommer omkring, om här är så förfärligt att bo?

Nog är det mödosamt och ganska knogigt att kunna ta sig fram, men det är nog inte stort bättre i den saken på andra håll, skulle jag tro. För lång tid tillbaka var här nog en ödebygd, men så har det ju varit överallt där människor skulle bryta bygd.

Under den tid som flytt, så ha vi här, såväl som annorstädes, så småningom satts i förbindelse med den övriga världen, än på ett sätt och än på ett annat.

Vi få väl med tiden hoppas att bli jämnställda med annat hederligt folk vi också, om vi möjligen förut stått i skuggan.

Skulle därtill en vacker dag, vår förhoppning om en bibana Jörn-Arvidsjaur bliva en verklighet, så är det ju ej långt ifrån innan vi kunna anses äga de nödigaste förmånerna för samfärdseln åtminstone. Vad mera är blir väl så småningom.

I fråga om den politiska utvecklingen äro vi väl häller ej så ohyggligt "långt efter". Efter måttet av förmågan, er Redaktörn, så bestå vi oss med att läsa ortstidningarna: Norra Västerbotten, Bladet, och Skellefteå Nyan, riksdagsprotokollen och åtskilliga andra avisor, möjligen även en och annan huvudstadstidning, allt i den välvilliga avsikten att förkovra vårt politiska vetandes förråd.

Av detta material försöka vi så gott vi kunna, dra ut det bästa, om vi lyckas. Framtiden får vittna, men får ju inte vara för tvärsäker, synnerligen i politik.

Av gammalt ha vi varit sällsport eniga sinsemellan både inåt och utåt, det är först i senaste tid vi "gnabbats" en smula, men därom böra vi ej tala, vi bli ju bara oroliga av sådant där gruff.

Nej, leve enigheten! Må det allfort vara vårt lösen!

Skulle det, mot förmodan, vara någon som ej kan gå med på ett endräktigt samliv så kan han ju "packa in" och resa till en annan marknad, tomrummet torde ej bli så synnerligen stort.

Apropos bibanefrågan! För ett år se'n hördes det så lovande om noggranna undersökningar och intresset i orten nådde sin kulmen. I vilken portgång frågan nu kört fast vet vi ej, dock höres intet därav.

Det vore illa om detta förslag, som väckt så stora förhoppningar, skulle "dö i lindan". Blev så fallet då vore ju hela förslaget en tom och värdelös illusion.

Ja, så där betrakta vi ställningen och våga varken tro att det ska bli och ej håller vilja vi tro att hela förslaget skall gå upp i rök.

Om nu bara herr Redaktörn inte anser att jag pjollrat bort mig i det hör brevet, så kan det ej vara omöjligt att jag framdeles i vårtiden återkommer.

Didrik

Sara på scen
2015

Lifsens rot, från bok till scen

Manuset – Ingivelsens nåd och nöd

Den kom till mig i bild. Idén. Jag och Nina strosande i Sara Lidmans hus. Och jag frågade Nina; lever Sara Lidman?

Så lite visste jag om Sara Lidman. Jag hade inte heller läst en enda av hennes böcker när jag i april 2008 stövlade in på biblioteket i Skellefteå på grund av ovanstående ingivelse. Jag hittade bara ljudboken *Lifsens rot*. Motstridigt lånade jag den, var det inte ett lite tråkigt namn? Jag ville ju ha något som handlade om kärlek och en kvinnlig huvudperson och... Tveksamheten blev strax ett minne blott. Jag föll huvudstupa. Där fanns allt. Aldrig har en text förorsakat sådana jordskred i mitt inre. Det bara måste!

Manus- och produktionsarbete gick av rasande fart och idéer till affisch, scenografi och kostym regnade från ovan. Erkännas ska göras; det var väldigt skakigt ibland, och den inre frågan hela tiden; är jag berättigad... får jag verkligen befatta mig med en så storslagen text? Men den passade ju Nina och mig som handen i handsken det gick ju inte att förneka. Jag gav min prestationsångest svar på tal genom att förtydliga för mig själv; jag lånar historien om Rönnög. Jag gör min tolkning av Rönnög. Inte kanske precis som Sara tänkt men genom

att använda mig av min historia och min kärlek till bygden och mitt modersmål kommer jag kunna berätta något om Västerbotten och något om många starka ”vanliga” kvinnor som inte ofta fått plats i rampljuset eller ens tacksamhet för sin insats i samhället. De som rott ihop det konststycke det måste vara att få en stor familj på norrländsk landsbygd att överleva. Något som jag velat se på en teaterscen länge.

Scenografin – Väv av längtan och ord som sprängkraft

Jag ville att scenografin skulle vara enkel och tydlig, bara det absolut nödvändigaste; en stol, en boklåda och en fond. Boklådan, Rönnogets arv som bara väntar på att explodera, tyckte jag lämpligen kunde illustreras av en dynamitlåda jag fann i ett av mina uthus på gården hemma i Skråmträsk.

Som fond fick jag idén till en väv. Sara använder liknelser mellan livet och väven på många ställen i Lifsens rot. Den är också Rönnogets enda tillflykt, all hennes egna tid är framför väven. Vävstolen har nu förlorat sin självklara plats i köket och omfattningen av det arbete det innebär att väva allt till självhushållet; klädyg, sänglinne, trasmattor är svår att föreställa sig. Ett kvinnogöra som var så självklart förr men som vi nu inte ens reflekterar över. Men vävts har det och idén om en 4,5 meter lång väv som fond och matta, rinnande över scenen som ett vattendrag kändes självklar. Dock svår att genomföra. Men jag hade turen att komma i kontakt med en fantastisk textilkonstnär, Kerstin Schmidt, som utifrån en enkel skiss tog sig an arbetet att klura ut hur linneväv kunde övergå i trasmatta. Och med hjälp av sidenorgansa, linne och trasor lyckades hon över förväntan väva in det vackra Västerbottniska landskapet som en spegling i en sprakande å mellan två människosiluetter.

Som en väv på tre eller fyra år där varpen bestod av trådar som alla ledde till Isak Mårten Mårtensson i Ecksträsk”

Det där vattnet är ju inte friskt, försökte Rønnog. Nej just det! Surt som ett dåligt samvete är detta vatten. Och ändå- eller kanske just därför – i stånd att svara – i stånd att längta efter en strimma himmel. Men det är ju så tillfälligt...

Hur skulle vi uthärda fullkomligheten om den inte vore tillfällig, sa Isak Mårten. Det vill säga i vår nuvarande kropp. Som är att likna vid röta!

(Lifsens rot, 1996)

Dramatiseringen

Jag har behållit Saras text så långt möjligt i min dramatisering. Enstaka meningar har jag lagt till, för att bland annat möjliggöra tidshopp, men annars är den autentisk. Saras text är ju så fet, om man nu kan säga så, det är alltså lite tvärtom; en mening ger tusen bilder, så jag har så klart velat ändra så lite som möjligt. Men det sätter också lite press på skådespelaren, gestaltningen, man måste mena varje ord och hitta nyckeln till varje mening för – det går undan, inget sägs två gånger, det finns inte ett kommatecken för mycket i texten.

Också formen, berättarföreställning var given. Saras beskrivande språk var en del av själva behållningen och njutningen med romanen. Även om det är en bra historia så ger språket sitt till och det ville jag så klart även behålla på scenen.

Första akten är ungefär de första 30 sidorna i romanen. Andra, således de resterande 200. Och andra akten skrev jag baklänges. Scen för scen. För jag visste var jag ville sluta och för att möta första akten och bara ta med det allra nödvändigaste var bakåt en framkomlig väg att gå, för att inte ta avigkrokar.

Min dramatisering är rakare än romanen men det var en nödvändighet för att kunna ge allt på samma kväll. Den börjar i början och slutar i slutet av romanen och innehåller alltså hela resan men koncentrerat till Rønnogs delar. Och till skillnad från att läsa boken på en

vecka eller två så får man här hela historien till livs på två timmar, det blir intensivt men den medför också en särskild behållning.

Gestaltningen

Att få vara i och gestalta Saras text var/är underbart. Hela tiden upptäckte jag nya bilder i hennes ord och meningar. Någoting som jag förstod under arbetets gång var att Saras humor inte var lika självklar för alla som den var för mig. När jag läste Sara såg jag direkt alla karaktärer spelas upp för mitt inre och det var som om jag träffat dem i min barndom. Sättet att prata och umgås var känt, det var farbröder och tanter jag nån gång sett och hört. Dialekten och ironin; själva mötet och samspelet mellan människor.

Jag tror att i min gestaltning blir den tydlig och uppenbar för alla. Jag har inte lagt dit en stavelse men många har förundrat påpekat humor; tänk att det finns så mycket humor! Ja! Och så kul att få spela alla karaktärer själv! Det underbara med att göra en monolog, man får spela alla roller själv, gubbar som gummor!

Jag ville med enkla medel, en höjd axel och en något lägre röst eller en släng av en dialekt och talande armar; ge alla personer egna karaktärsdrag. Det behövs inte några stora överdrivna gester för att karaktärerna enkelt skulle kunna föra dialog med varann.

Under hela resan det inneburit att turnera med denna föreställning har den berikats och fördjupas. Till premiären var det en föreställning med en väldigt nervös skådis! men 140 föreställningar senare är den än närmare mig, mer naturlig och avslappnad. Och alla pauser och upprep i spelperioderna har gjort den än mer levande och fantastisk.

Och den är inte spelad för sista gången än, ser fram emot nästa!

Sara har nog hållit ett vakande öga på processen och styrt skutan när så behövts och jag är henne evigt tacksam. Vilken ära att få vara i hennes ord, föra dem vidare och fortsätta mana; LEV!

STEPHEN GOLDIN

Balansen, en cirkelsång i rörelse om arbete och arbetslöshet

DEN 5 JULI 1974 lades Svartviks sulfitfabrik utanför Sundsvall ned. Händelsen uppmärksammades med en notis i Dagens Nyheter med rubriken "En kopp kaffe, en tårtbit, tre lösa Prince". Arbetarnas avgångstack för 30 års slit. Vi i Dansteatern hade just fått en beställning från Tjänstemännens centralorganisation TCO att göra en föreställning till deras Arbetsmarknadsdagar i Stockholm. Rubriken i DN gav oss den första bilden till Balansen – bilden av ett stort avskedskalas där makten tackar och avskedar med samma gest.

Det var 70-talets mitt, året efter den första stora oljekrisen. En period av smärtsam omställning i svensk industri där tilltagande mekanisering stavades både ökad produktivitet och utslagning; med rationalisering, detaljerade tidsmätningar, spridda strejker och mängder av fabriksnedläggningar, inte minst i Norrland.

Det var också en period av omställning i Sveriges kulturliv med tillkomsten av "fria" teater- och dansgrupper utanför de stora institutionerna, som sökte sig en ny publik på skolor, ungdomsgårdar, fackföreningsmöten. En tid då författarna Günter Wallraff i Tyskland, Göran Palm i Sverige tog anställning på verkstadsgolvet för att skri-

va om arbetsvillkoren, samtidigt som städerskan Maja Ekelöf skrev ”Rapport från en skurhink”.

För oss i Dansteatern blir utmaningen att omvandla allt vi läste och vårt politiska ställningstagande till ett narrativ som kan gestaltas i dans.

Jag tar kontakt med Sara Lidman och ber henne skriva en berättelse, en dikt som stomme till vår dans. Hon tackar nej – pjässkrivande är inget för henne, invänder hon. Hennes stil, hennes text är för tjock. En pjäsförfattare måste skriva tunt så att det finns plats kvar för skådespelarens kropp och röst.

Vi börjar med en annan författare, men kommer ingen vart. Sex veckor senare tar jag kontakt med Sara på nytt. Vi sitter en kväll och pratar i timmar om politik och arbetets villkor – om rationaliseringar, nedläggningar, förflyttningar men också om gruvstrejken och andra motståndsytttringar. Samtidigt bollar vi fram och tillbaka den ena idén efter den andra för att omsätta det politiska i dans. Och förkastar alla uppslagen, ett efter ett. När vi bryter upp för natten är jag helt bedrövad, inte ens i Saras närvaro blir något till.

Men på morgonen vaknar jag med bilden av Hjulet och hela ramberättelsen till Balansen faller på plats. Hjulet, en konstruktion som på samma gång är maskinen/arbetet och den vård/AMS-karusell i vilken de avskedade arbetarna snurrar runt.

Då tackar Sara ja till att skriva en text till vår dans. Ett nära och intensivt samarbete påbörjas. Utifrån våra rörelseimprovisationer med hjulet formar Sara sina ordbilder och hennes ord föder i sin tur nya rörelser.

Sara blir till en helt fantastisk medskapare – engagerande, närvarande men ändå med bibehållen distans. Balansen är er idé, säger hon, det är ni som måste mejsla fram den, ro den i land. Därför accepterar hon nästan utan protest att ändra formuleringar, skriver om avsnitt när vi ber henne. Utom en gång: mitt i ett poetiskt fragment har hon lagt in en alldeles alldaglig rad som jag uppfattar som onödigt ful och ville ta bort. Aldrig, fräser Sara, det är den alldagliga raden som allt

svänger emot, utan den blir det hela bara sockersött och fatt.

Sist skriver kompositören Carl-Axel Dominique musiken till Balansen, som tar fram rytmen och stämningarna tydligare i rörelsespelet. Musiken spelas in på band av Solar Plexus tillsammans med Saras text som läses av skådespelarna Lena Granhagen och Helge Skoog.

Som scenföreställning spelar vi Balansen över 150 gånger under ett pars års tid. På gymnasieskolor, ungdomsgårdar, fackföreningsmöten, regionteatrar, Kungliga Operans vind, och under en höst på 25 fängelseanstalter både öppna och låsta runtom i Sverige med pengar från Arbetsmarknadstyrelsen AMS.

Det vi nu ska se är filmversionen, som gjordes av Pål-Nils Nilsson för Sveriges Television. Filmen blir något annat – blicken riktas mot huvudskeendet, en del av komplexiteten i dansen faller bort. Samtidigt skapar närbilderna ett annat tempo och en annan dynamik. Filmen visas första gången på SVT valnatten september 1976, paradoxalt nog natten då arbetarpartiet Socialdemokraterna förlorar regeringsmakten för första gången på 40 år.

Om tillblivelsen av "Sara Sara Sara!"

Abstraktion, integritet och magisk realism

JAG ÄMNADE TACKA NEJ till medverkan i denna skrift. Tänkte att jag måste. Orsaken var brist. Brist på tid, brist på självförtroende, brist på ord, brist på tilltro, brist på humor, brist på snus, brist på lust. Brist på brist staplas på varandra och murens höjd avskräcker och lockar. Det är i skuggan jag starkast kan erinra mig värmen av solens strålar. Jag längtar! Söker mig bortom. Just detta gör hon, den där Sara Lidman, med mig.

Den här texten ska alltså inte bli till.

Men om;

skulle den handla om vikten av att låta allt levande vara i ständig förvandling. Den skulle handla om faran med att fåfängligt tro sig förstå, förstå på det riktiga sättet. Den skulle handla om den långsamma och plågsamma död en författare tvingas genomdö när välmenande vakthundar håller dikten kvar i tillblivelsens tid. Den skulle handla om Sara Lidmans storhet. Om hennes dansanta hopp över kapitalismens kvicksand. Om behovet av ropandets röst i avhumaniseringens tid. Sara, den skulle handla om hur dina texter tog mig i anspråk och avkrävde mig närvaro i varje ord. Om hur jag tycker du är svår. Om hur du väser att det måste vara svårt. Om hur du är sträng. Den skulle handla om hur tanken rasande sliter sig loss från förtöjning och söker ny hamn.

Om hur du tog till flykten när jag sade mig förstå.

Jag lovar, jag ska aldrig tro mig kunna omfatta dig! Jag saknar din röst. Jag ger dig fri så du kan återvända. Så står du kanske plötsligt där och glor på mig. Och texten som inte skulle bli, blev. Hej, Sara!

FRIDA SELANDER

MIN GITARR LUKTAR så gott. När jag spelar på den så skjuter skott av gran upp från träet och driver mig framåt likt ett bränsle. Det är gran. Och jag tänker på Granen. Saras vän. När jag var i Missenträsk tittade jag efter den, något enastående gult. Jag har själv en vän i byn där jag bor, och det är Tallen.

En båge av färger

Fri översättning av *Over the rainbow*

Som en båge av färger
vill jag stå
Våga böja mig över
drömmen som jag kan nå

Som en båge av färger
ritar jag
Vägen som ska ta med mig
nu i ett andetag

Och ögonblicket vidgar sig
en annan värld slår ut för mig
den sanna

Trubbel smälter ner till smör
och saltet finns i allt jag gör
här vill jag stanna

Som en båge av färger
kan ta slut
Solens spegling i regnet
förgänglig den suddas ut

Om himlen börjar droppa snart
och ljuset strålar
ser jag allt så klart

Var var jag innan jag föddes?

I Hjortronlandet frågar ett litet barn sin farmor denna fråga. Farmor svarar att barnet var i mammas mage, i mormors mage, i potatisen, i luften, i kojuvret och i höet. Allomstans och ingenstans.

Jag känner precis sådär. Allting hör ihop, vi är samma.

Jesus as a girl

Sunshine
Arousing the field
licking the grooves
plowed in my brow
Engraving the curves
the rings of the pine
the print of my thumb
Sunlight
Streaming through your body
warm and clear

Through the grass
through the spiders, the earth
Through the soul that we share

Jesus as a girl
Jesus as a girl
God as a woman
God as a woman
I know you
You are love

Moonshine
All the water in you
turns into clouds
flooding the sky
You are a river like me
drawn to the sea
that's where we meet
Moonlight
Reflected in the moment
in every breath you take
In the giving
in the silence, in the peace
In the pulse that we make

Jesus as a girl
Jesus as a girl
God as a woman
God as a woman
I know you
You are love

